

The Socio-Economic Consequences of the Presence of Russian and British Military Forces in Qayenat during the First World War

Faride Bavaryan¹

Ahmad Asadollahi Gazar²

Received: 02/06/2025

Accepted: 05/10/2025

Introduction

With the outbreak of the First World War, Iran declared its neutrality. However, in practice this neutrality was little more than a formality. The warring powers knew well that, given Iran's many internal problems and the external pressures it faced, such neutrality could not be meaningful. As a result, seeing the weakness of the central government, they ignored Iran's declaration and moved ahead with their own plans. In these circumstances, the Iranian government could do little more than send notes of protest to the belligerent states; a policy that failed to prevent foreign forces from occupying parts of the country. During this period, British and Russian troops, whose main mission was to establish a defensive line against Germany, exploited the weakness of Iran's central authority. Because of its strategic position, they brought the northern and southern regions of the province of Qayenat under their control. Therefore, Iran, and, within it, the *Amarat-e Qayenat va Sistan*, became a stage for the colonial ambitions of the great powers. Qayenat, which had long been an arena of rivalry between Russia and Britain due to its unique strategic location, experienced widespread difficulties and instability in various domains during the war as a result of their policies. In light of this, the present study aims to address what socio-economic consequences the presence of Russian and British troops in the province of Qayenat had for the local population. Accordingly, it examines the regional conditions and the socio-economic outcomes resulting from the presence of these forces in Qayenat during the First World War.

1. Assistant Professor of Islamic Revolution History, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, Ilam University, Ilam, Iran. Email: f.bavaryan@ilam.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0003-0265-8159>

2. Writer and researcher in the art field of the Islamic Revolution, Tehran, Iran.
Email: asadollahiahmad@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0002-6311-2088>

COPYRAGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Although numerous studies have addressed the effects of the First World War and the presence of Allied forces in this region, several of which are relevant as background for the present research, previous works typically focus on only one of the dimensions explored here. The distinct contribution of this article lies in its comprehensive and independent examination of the socio-economic consequences of the Russian and British military presence in Qayenat during the First World War.

The primary aim of this study is to examine the socio-economic crises that emerged as a result of the direct presence of Russian and British military forces in the strategically important province of Qayenat, crises that increasingly destabilized the region. Within this broader inquiry, the study also seeks to explore the conditions that facilitated the entry of these forces into the area, the position of the governor of Qayenat, Mohammad Ebrahim Khan 'Alam, toward their presence, and the activities of German agents in the province.

Research Method

This study employs a historical method with a descriptive-analytical approach. It draws on library sources, including books, scholarly articles, academic theses and the writings of British consuls and high-ranking military officers. In addition, it makes use of documentary materials such as published document collections, unpublished archival records held at the National Archives and Library of Iran, as well as interviews with prominent scholarly, religious, and cultural figures from the region.

Findings

The findings indicate that the conduct and activities of the Allied forces during the First World War exposed the province of Qayenat to a range of economic crises, including famine, widespread poverty, shortages and rising prices of foodstuffs, and disruptions to agriculture and livestock production. These economic difficulties, in turn, gave rise to numerous social crises. Among the most significant were the spread of infectious diseases such as cholera, influenza, and smallpox—largely caused by poor sanitary conditions among foreign troops and widespread malnutrition among the local population; large-scale migration of Qayenat residents to nearby cities and neighboring countries, including Afghanistan and parts of Central Asia, in search of better living conditions; an increase in marriages between local women and foreign soldiers or opportunistic local chiefs due to the severe financial distress faced by families; the expansion of opium cultivation and consumption within society; and, finally, a sharp rise in insecurity along roads and trade routes as a result of banditry and raids carried out by Turkmen, Baluch, and Afghan outlaws, as well as assaults on local homes by Cossack soldiers.

Conclusion

During the First World War, the swift and wide-reaching control of Qayenat by Russian and British forces, and their close cooperation in the region, led to growing crises in several areas. These problems were especially serious in the economic and social spheres. Allied control disrupted foreign trade and caused local markets to stagnate, as commercial activity dropped to its lowest levels and Iran's exports to neighboring countries were put at risk. As the Allied forces expanded and demanded more essential goods, while occupying orchards and farmlands, agriculture in the region came under serious threat. This led to rising prices, food shortages, and, at times, famine. The worsening economic conditions also created social problems. The direct presence of Allied troops in Qayenat caused the spread of infectious diseases, widespread malnutrition, migration of residents, and increased insecurity along roads and trade routes. These problems deeply affected the local population, increased social dissatisfaction, and eventually led to public protests against Shaukat al-Mulk.

Keywords: Qayenat Province, First World War, Britain, Russia, Iranian Central Government, Allied Powers.

References

- Agheli, B. (2001). *Chronology of Iran from the Constitutional Revolution to the Islamic Revolution* (Vol. 1). Tehran: Goftar. [In Persian]
- Ahrar, A. (1973). *Tufan in Iran*. Tehran: Novin. [In Persian]
- Akhavan, S. (2001). *Iran and the First World War: Seminar proceedings*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- Aramjou, A. (2010). *The Qayenat province during the Qajar period* (Unpublished Master's thesis). University of Tehran, Tehran, Iran. [In Persian]
- Aramjou, A. (2012). Britain and the Qayenat province: World War I and its consequences. In *Proceedings of the Iran and British colonialism conference* (Vol. 2). Tehran: Institute for Political and International Studies. [In Persian]
- Aramjou, A., & Malekzadeh, E. (2011). Qayenat and the great powers during the Qajar period (1210–1344 AH). *Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan*, 19(5), 1–25. [In Persian]
- Asadollahi Gazar, A. (2015). *Britain in Birjand*. Tehran: Fekr-e-Bekr. [In Persian]
- Bayat, K. (2002). *Iran and the First World War*. Tehran: National Library and Archives of Iran. [In Persian]
- Confidential notes of the British Consulate in Sistan and Qayenat (1917–1919) (M. Fazeli, Trans.). (2013). Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Confidential reports of the British Consulate in Sistan and Qayenat (1915–1916 & 1921–1923) (M. Rafiei, Trans.). (2017). Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Confidential reports of the British Consulate in Sistan and Qayenat (1912–1914) (M. Rafiei, Trans.). (2016). Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Daneshpajouh, M., Sotoudeh, M., Moghrebi, M., & Zaryabkhoei, A. (2005). *The culture of Iran* (Vol. 12). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Dixon, W. A. R. (2013). *Eastern Iran: A glimpse of the First World War* (M. Rafiei, Trans.). Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Hill, F. (1999). *Letters from Qaenat* (M. H. Ganji, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Jaberi, E. (2009). *Factors influencing the developments of Qayenat in contemporary Iran* (Unpublished master's thesis), Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. [In Persian]
- Loft, J. P. (2001). Britain's policy in eastern Iran during the First World War (M. Bahramian, Trans.). *Quarterly Journal of Foreign Relations History*, 7 & 8(3), 65–116. [In Persian]
- Mahboub Farimani, E. (2003). *Documents on foreign governments' presence in eastern Iran*. Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Majd, M. Q. (2007). *The great famine* (M. Karimi, Trans.). Tehran: Institute for Political and International Studies. [In Persian]
- Malekzadeh, E. (2013). Documentary account of the famine in eastern Iran during the First World War. *Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan*, 3(7), 105–122. [In Persian]

- Malekzadeh, E., & Hamani, K. (2020). Investigating the causes of social crises in Iran during the First World War: A press-based perspective. *Quarterly Journal of War Historical Studies*, 1(4), 115–137. [In Persian]
- Mansaf, M. A. (1976). *Amir Shokat al-Molk Alam*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Miroshnikov, L. Y. (1965). *Iran in the First World War* (A. Dokhanyati, Trans.). Tehran: Farzaneh. [In Persian]
- Moberly, J. (1990). *Operations in Iran* (K. Bayat, Trans.). Tehran: Rasa. [In Persian]
- Shahidi, M. (1998). *The political life of the Alam family*. Tehran: Institute for Contemporary History Studies. [In Persian]
- Sherafatimoghadam, E. (2016). *Social and economic consequences of the First World War in eastern Iran* (Unpublished master's thesis). University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. [In Persian]
- Sykes, P. (1964). *History of Iran* (F. Daie Gilani, Trans., Vol. 2). Tehran: Donya-ye Ketab. [In Persian]
- Yeat, C. E. (1986). *Travelogue of Khorasan and Sistan* (G. Roshani, Trans.). Tehran: Yazdan. [In Persian]

Oral History Interviews in Persian

- Ayati, A. H. (2014, September 26). Oral history interview.
- Dayani, E. (2017, August 11). Oral history interview.
- Raghebi, M. R. (2014, March 23). Oral history interview.
- Ganji, M. H. (2012, January 15). Oral history interview.

Periodicals / Newspapers in Persian

- Habl al-Matin, 26. (1915 AH).
- Setareh Iran, 15. (1920 AH).
- Shahab Thaqeb, [n.d.]. (Muharram 1914 AH).
- Asr-e Jadid, 53. (1915 AH).
- Kokab Iran, 5, 8, 9 (1916 AH); 42, 51, 55 (1917 AH).
- Nobahar, 217, 219, 220. (1914 SH).

Archival Documents

- National Library and Archives Organization (NLAO), Archive, Documents:
Document No. 1169/210, Archive Location 4290970 & 2;
Document No. 9640/210;
Document No. 404/240, Retrieval No. 404/1/13, Archive No. 209 A3AA1;
Document No. 2864/290, Retrieval No. 2864/1/12, Archive No. 1AB4R860;
Document No. 01702/290, Archive No. 326 3A A1;
Document No. 14884/240, Retrieval No. 14744/1/13, Archive No. 504 K4A1;
Document No. 564/240, Retrieval No. 564/1/13, Archive No. 214 A4AA1;
Document No. 1411/293, Retrieval No. 293001411, Archive No. 519 Z1B A1;
Document No. 001206/998;
Document No. 996/998.

مقاله‌ی علمی - پژوهشی

پیامدهای اقتصادی - اجتماعی حضور نظامیان روسیه و انگلیس در ولایت قاینات طی جنگ جهانی اول

احمد اسداللهی گازار^۲فریده باوریان^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

مشاهده‌ی مقاله‌ی منتشرشده: دوره‌ی ۲۰، شماره‌ی ۱

http://www.farhangekhorasan.ir/article_231399.html

چکیده

با آغاز جنگ جهانی اول نیروهای انگلیسی و روسی، که مأموریت اصلی‌شان ایجاد یک خط زنجیر نظامی در برابر آلمان‌ها بود، با استفاده از ضعف حکومت مرکزی ایران، شمال و جنوب ولایت قاینات را، به دلیل موقعیت استراتژیک آن، تحت سلطه قرار دادند. حضور مستقیم نیروهای بیگانه رفتاری‌ها و نابسامانی‌های گسترده‌ای را در عرصه‌های مختلف بر مردم منطقه تحمیل نمود. در این راستا، پژوهش حاضر سعی دارد، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ای و با رویکرد توصیفی - تحلیلی، پیامدهای حضور نیروهای روسی و انگلیسی را در دو عرصه‌ی اجتماعی و اقتصادی مورد واکاوی قرار دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رفتار و عملکرد نیروهای متفقین طی جنگ جهانی اول در ولایت قاینات این خطه را در معرض بحران‌های اقتصادی مختلفی، چون قحطی، گسترش فقر، کمبود و گرانی مواد غذایی، اختلال در امور کشاورزی و

۱. استادیار تاریخ انقلاب اسلامی، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول)

f.bavaryan@ilam.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-0265-8159>

asadollahiahmad@yahoo.com

۲. نویسنده و پژوهشگر حوزه هنری انقلاب اسلامی، تهران، ایران

<https://orcid.org/0009-0002-6311-2088>

COPYRIGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

دامپروری، قرار داد که به تبع آن بحران‌های اجتماعی بسیاری، مانند مهاجرت به مناطق همجوار، ازدواج دختران بومی با بیگانگان، گسترش کشت تریاک و افزایش استعمال آن، افزایش ناامنی در جامعه و تشدید نارضایتی‌های اجتماعی و درنهایت گسترش بیماری‌های مسری و مرگ و میر ناشی از سوءتغذیه و نبود امکانات بهداشتی، روی داد.

واژه‌های کلیدی: ولایت قاینات، جنگ جهانی اول، بریتانیا، روسیه، دولت مرکزی ایران.

مقدمه

خبر آغاز جنگ بین آلمان و انگلیس در ۱۳ مرداد ۱۲۹۳ / ۵ آگوست ۱۹۱۴ به بیرجند رسید و در ابتدا مردم منطقه را شادمان کرد (گزارش‌های محرمانه کنسولگری انگلیس در سیستان و قاینات (۱۹۱۲ تا ۱۹۱۴)، ۱۳۹۵: ۳۹۸). در آن روزها، روزنامه‌ی *حبل‌المتین* تنها وسیله‌ای بود که مردم شهر را از وقایع برون‌مرزی آگاه می‌ساخت. اما خبرهای این روزنامه امیدوارکننده نبود و مدام اخبار نگران‌کننده‌ای را از روند جنگ به بیرجند مخابره می‌کرد (هیل، ۱۳۷۸: ۳۲، ۶۸). در هشتم دی ۱۲۹۳ رونوشتی از اعلامیه‌ی جهاد در کربلا خطاب به میرزا احمد نراقی، مدیر مدرسه‌ی شوکتیه، به بیرجند رسید. شیخ هادی هادوی (۱۲۷۷-۱۳۶۷ق)، مجتهد بزرگ شهر، اعلامیه را مجعول دانست و به وی توصیه کرد آن را مخفی نگه دارد. برای جلوگیری از انتشار این اخبار، که به ضرر متفقین بود، به درخواست کلنل جان پریدوکس^۱ (۱۸۷۱-۱۹۳۸م)، کنسول انگلیس در قاینات و سیستان، تاجر هندی به نام سلیمان مأموریت یافت اعلامیه‌های مذکور را مصادره نماید و نزد کلنل بفرستد (گزارش‌های محرمانه کنسولگری انگلیس در سیستان و قاینات سال‌های (۱۹۱۵ تا ۱۹۱۶ و ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۳)، ۱۳۹۶: ۴۹، ۳۱).

باوجودی که، از سال‌ها قبل، مبلغین بریتانیایی و حکام بیرجندی از انگلیس چهره‌ای مقتدر، باگذشت و طرفدار جوامع ضعیف ساخته بودند و دولت‌مردان انگلیسی را دوستدار صلح و به دور از نیرنگ معرفی می‌کردند،^۲ جنگ چهره‌ی واقعی انگلیسی‌ها را برای مردم منطقه نمایان ساخت؛ زیرا آن‌ها به همراه روس‌ها، باگذشت اندک زمانی از آغاز درگیری‌ها، بدون توجه به اعلان بی‌طرفی

1. John Prideaux

۲. مصاحبه با محمدحسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵

ایران در آبان ۱۲۹۳، استان‌های شرقی و جنوب شرقی، به‌خصوص مناطق سیستان و قاینات، را به صحنه‌ی فعالیت‌های نظامی مبدل ساختند (لوفت، ۱۳۸۰: ۶۵). واقعیت این بود که بی‌طرفی ایران از اول هم یک عنوان تشریفاتی بود، و دول متخاصم مطمئن بودند، با توجه به دشواری‌های بی‌شمار داخلی و ملاحظات و فشارهای خارجی بر ایران، این بی‌طرفی صوری است (احرار، ۱۳۵۲: ۱۶)؛ لذا دول متحارب، با مشاهده‌ی ضعف قدرت دولت مرکزی، برای پیشرفت مقاصد خود در ایران نقشه‌ها کشیدند (حبل‌المتین، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۳۴، ش ۲۶: ۹). آنان ضمن این‌که از یک‌سو بی‌طرفی ایران را تصدیق نمودند، از طرف دیگر ارزشی برای بی‌طرفی دولت قائل نشدند و حملاتشان را آغاز کردند (ستاره/ایران، ۲۹ ذی‌قعدة ۱۳۳۹، ش ۱۵: ۴). در این شرایط، فعالیت دولت منحصر به ارسال یادداشت‌های اعتراض به دول متحارب بود؛ سیاستی که نتوانست از اشغال کشور به‌وسیله‌ی قوای بیگانه جلوگیری کند (میروشنیکف، ۱۳۴۴: ۴۴). بنابراین، ایران و از آن جمله «امارت قاینات و سیستان» صحنه‌ی اهداف استعماری آنان قرار گرفت. در این مقطع، ولایت قاینات بخشی از این خطه‌ی پهناور بود که از حدود خضری در شمال تا سیستان در جنوب را اطلاق می‌شد و کرسی‌نشین آن نصرت‌آباد بود (یادداشت‌های محرمانه کنسولگری انگلستان در سیستان و قاینات (۱۹۱۹-۱۹۱۷)، ۱۳۹۲: ۸۶)؛ منطقه‌ای که در جریان جنگ جهانی اول ژنرال دیکسون (۱۷۷۷-۱۸۴۰م) آن را به‌عنوان بخشی از منطقه‌ی عقب‌مانده‌ی ایران توصیف کرد که به هیچ‌وجه نباید تحت تأثیر حوادث جنگ قرار گرفته باشد (لوفت، ۱۳۸۰: ۶۵). اما برخلاف نظر وی، این ولایت به‌خاطر موقعیت خاص استراتژیک آن از مدت‌ها قبل عرصه‌ی رقابت این دو کشور بود، و در پی سیاست‌های آن‌ها با بروز جنگ دچار ناآرامی‌های روزافزون و بحران‌هایی در عرصه‌های مختلف گردید. در این راستا، پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با محوریت این سؤال که «حضور قشون روسیه و انگلیس در ولایت قاینات چه پیامدهایی را در دو عرصه‌ی اجتماعی و اقتصادی برای مردم منطقه رقم زد؟» در پی آن است که پیامدهای حضور این دو نیرو را در عرصه‌های مذکور مورد واکاوی قرار دهد.

پیشینه‌ی پژوهش

درباره‌ی تأثیرات و پیامدهای جنگ جهانی اول و حضور متفقین در مناطق مختلف، از جمله ولایت قاینات، پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است که برخی از آن‌ها به‌عنوان پیشینه‌ی پژوهش مذکور قابل توجه هستند؛ از جمله‌ی این آثار طرح پژوهشی *تأثیرات اقتصادی جنگ‌های جهانی اول و دوم در بیرجند* (۱۳۸۰) از زهرا علیزاده بیرجندی است. این اثر قدیمی‌ترین پیشینه‌ی پژوهش مذکور محسوب می‌شود.^۱ اثر دیگر کتاب *قاینات و قدرت‌های بزرگ در دوره قاجاریه* (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ق) (۱۳۹۰)، اثر علی‌آرام‌جو و الهام ملک‌زاده است که در بخشی از آن تأثیرات حضور روس‌ها و انگلیسی‌ها در سیاست‌های این ولایت، طی جنگ جهانی اول، بررسی شده است. علی‌آرام‌جو در بخشی از پژوهش دیگر خود با عنوان *بریتانیا و ولایت قاینات: جنگ جهانی اول و پیامدهای آن* (۱۳۹۱)، پیامدهای اقتصادی و اجتماعی حضور نیروهای انگلیسی در ولایت قاینات را مورد مطالعه قرار داده است. همچنین سیاست‌های استعماری انگلستان در بیرجند در جریان جنگ جهانی اول بخشی از پژوهش احمد اسداللهی با عنوان *بریتانیا در بیرجند* (۱۳۹۴) بوده است. جابری هم در پایان‌نامه‌اش با عنوان *عوامل مؤثر بر تحولات قاینات در ایران معاصر* (۱۳۸۸)، ضمن بررسی عوامل طبیعی، اقتصادی، سیاسی، انسانی و فرهنگی مؤثر در تحولات ولایت قاینات، در یکی از فصول اشاره‌ای کلی به تأثیرات جنگ جهانی اول بر این ولایت داشته است. نقطه‌ی تمایز مقاله‌ی حاضر با پژوهش‌های مذکور در بررسی پیامدهای اقتصادی - اجتماعی حضور نظامیان روسیه و انگلیس در ولایت قاینات در جنگ جهانی اول در قالب پژوهشی مستقل است. سپس، ذیل بررسی این موضوع، بسترهای حضور این نیروها در منطقه، مواضع حکمران قاینات، محمد ابراهیم‌خان علم، (۱۲۵۹-۱۳۲۲ ش) نسبت به حضور آن‌ها و همچنین حضور آلمان‌ها در این ولایت مورد واکاوی قرار می‌گیرد. در حالی که پژوهش‌های پیشین صرفاً بر یکی از ابعاد مورد بررسی در پژوهش حاضر تمرکز دارند.

۱. طرح مذکور در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه بیرجند قابل دسترس است. اما متأسفانه نویسندگان به‌دلیل محدودیت زمانی در ویرایش مقاله و تعطیلی دانشگاه نتوانستند از محتوای آن بهره‌گیرند.

اعزام نیروهای بریتانیایی و روسی به قاینات

در همان ابتدای جنگ، این تفکر در میان آلمانی‌ها قوت گرفته بود که برای کاستن از فشار جنگ در جبهه‌ی غرب باید بخشی از نیروهای متفقین را در شرق، به‌ویژه در ایران و افغانستان، درگیر کنند؛ بدین منظور طرح انورپاشا، از فرماندهان رده‌بالای عثمانی، مبنی بر تشکیل اتحادیه‌ی اسلامی دولت‌های عثمانی، ایران و افغانستان بر ضد دولت‌های بزرگ روس و بریتانیا مورد توجه مقامات برلین واقع شد؛ طرحی که جهان اسلام را به قیام مسلحانه علیه قوای متفقین فرامی‌خواند. لذا طولی نکشید که برای اجرای آن چندین هیئت آلمانی راهی مناطق شرقی ایران و افغانستان شدند که مسیر اصلی آن‌ها از ولایت قاینات می‌گذشت (آرام‌جو، ۱۳۹۱: ۴۶۷؛ احرار، ۱۳۵۲: ۵). از سوی دیگر، حوادثی که پیش از شروع جنگ جهانی اول در ایران جریان داشت ایرانیان را متمایل به حضور آلمان‌ها در کشورشان کرده بود. ایرانی‌ها روسیه را دشمن خود می‌دانستند و از انگلیسی‌ها به دلیل واگذاری ایران به روس‌ها رنجیده‌خاطر بودند. در این وضعیت، تمایل به هماهنگی با آلمان به‌عنوان دشمن هر دو قدرت داشتند (دیکسون، ۱۳۹۲: ۳۹-۴۲).

به‌گفته‌ی ما برلی، نیروهای آلمانی نخست در ۲۶ ژوئیه ۴/۱۹۱۵ تیر ۱۲۹۴ و سپس توسط کلنل دیل^۱ در ۸ ژانویه ۱۹۱۸/۱۸ دی ۱۲۹۶ در قاینات مستقر شدند (ما برلی، ۱۳۶۹: ۱۳۰، ۳۵۰). اما بنابر اسناد، اولین خبر دال بر ورود آلمانی‌ها به قاینات مربوط به اول ژوئیه ۱۹۱۵ است؛ زمانی که تعدادی افراد آلمانی و اتریشی در رأس گروهی سی نفره و مسلح از منطقه‌ی اصفهان وارد قاینات شدند و خبر صدور حکم آماده‌باش از سوی شوکت‌الملک را به تمامی نایب‌الحکومه‌های قاینات، مانند خوسف^۲ و سرچاه^۳، به همراه داشتند. شوکت‌الملک دستور داده بود ورود آلمانی‌ها را به منطقه سریعاً به بیرجند گزارش دهند (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۶۹، ۲۷۱-۲۷۳). آلمانی‌ها در بدو ورود به قاینات با استقبال و همکاری شماری از مردم قاینات مواجه شدند که دولت آلمان را منجی خود در برابر استعمار بریتانیا و روسیه می‌دانستند. اما این همکاری موجب شد تا توسط نیروهای انگلیسی دستگیر شوند (آرام‌جو و ملک‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۷-۱۸). اخبار ورود میسیون‌های آلمانی به افغانستان و تشدید فعالیت عوامل آلمانی در ایران، در تابستان ۱۹۱۵م، نگرانی شدید بریتانیا و

1. Colonel Dale
2. Khusf
3. Sarchah

روسیه را به دنبال داشت (میروشنیکف، ۱۳۴۴: ۵۴). در این میان، آنچه بر وحشت متفقین، به‌خصوص بریتانیا، و تمایل بیرجندی‌ها به آلمانی‌ها افزود اخبار ورود نیروهای آلمانی به اصفهان بود (اخوان، ۱۳۸۰: ۶۸). در آن ایام، روزنامه‌ی *حبل‌المتین* درباره‌ی خطر فعالیت آلمانی‌ها برای متفقین نوشت که این دولت‌ها به نقشه‌ی آلمان برای گسترش جنگ به نواحی آسیای صغیر، مناطق غربی و جنوبی ایران تا بیرجند و قاینات پی‌برده‌اند؛ لذا با اتخاذ نقشه‌ی تقسیم ایران می‌خواهند، دسیسه آلمان‌ها را باطل کنند (*حبل‌المتین*، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۳۴، ش ۲۶: ۹-۱۰). بنابراین مقامات بریتانیایی که از یک سو نگران نفوذ آلمانی‌ها به افغانستان، هند و بلوچستان بودند و از سوی دیگر در پی اعمال قدرت و تقویت حضور نظامی در منطقه‌ی استراتژیک شرق ایران بودند، پیشنهاد اشغال این منطقه را به روس‌ها دادند. بنابراین دو کشور رقابت را کنار گذاشتند و سربازانشان، در کنار هم، برای مقابله با نفوذ آلمانی‌ها در تابستان ۱۹۱۵م/۱۲۹۴ش مناطق شرقی ایران را اشغال کردند (سایکس، ۱۳۴۳: ۴۴۸؛ میروشنیکف، ۱۳۴۴: ۴۷، ۵۴؛ اخوان، ۱۳۸۰: ۶۵-۶۶). به‌گفته‌ی ولزلی هیگ^۱ (۱۸۶۵-۱۹۳۸م)، کنسول بریتانیا در مشهد، روس‌ها با وفاداری و بدون هرگونه بی‌اعتمادی با انگلیسی‌ها همکاری کردند (لوفت، ۱۳۸۰: ۸۲). سرانجام بریتانیا و روسیه طبق قراردادی موافقت کردند برای تشکیل یک نیروی گشتی در طول مرز که به‌نام «خط خاوری ایران یا کمربند امنیتی شرق ایران» معروف شد به شرق ایران نیرو بفرستند. لذا روس‌ها به بهانه‌ی ایجاد نظم و آرامش در سال‌های ۱۹۱۴ و ۱۹۱۵م هشتصد هزار قزاق به خراسان گسیل داشتند. به فرماندهی نیروهای روسیه در خراسان دستور داده شد تا از مرزهای افغانستان و بیرجند محافظت کنند و از ورود نیروهای آلمانی جلوگیری به‌عمل آورند (میروشنیکف، ۱۳۴۴: ۵۴؛ اخوان، ۱۳۸۰: ۵۷، ۶۵-۶۶، ۸۲).

در بخش جنوبی ولایت قاینات خط خاوری بریتانیا فعال بود که نیروهای هندی از بیرجند تا بلوچستان ایران از آن حراست می‌کردند. بریتانیا یک گردان پیاده‌ی هندی و یک هنگ سوار برای خدمت به خاور ایران فرستاد (میروشنیکف، ۱۳۴۴: ۵۴). آنان نیروهای شبه‌نظامی را برای گشت‌زنی و نظارت بر جنوب قاینات و سیستان گردآوری کردند، از جمله حدود دویست نیروی

1. Wolseley Haig

هزاره^۱ استخدام کردند که اکثر آنها بین بیرجند و نهبندان^۲ استقرار یافتند (آرام جو، ۱۳۹۱: ۴۶۸). تکیه‌ی بریتانیا برای کنترل قاینات بر نیروهای هندی و هزاره بود (لوفت، ۱۳۸۰: ۸۱). در این زمان سپاهیان بریتانیایی، که با نام «نیروی صحرائی نوار شرق» در بیرجند و در سرتاسر نقاط مرزی مستقر شده بودند، تحت فرماندهی «تیابت پادشاهی بریتانیا در هندوستان» عمل می‌کردند ولی ستاد فرماندهی لشکر مرزی در بیرجند مستقر بود و ژنرال دیکسون ریاست آن را برعهده داشت (مصاحبه با محمدحسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵). مأموریت این نیروها همچون روس-ها این بود که در صورت نزدیک شدن نیروهای آلمانی به آن حدود، با کمک ارتش شوکت‌الملک، از ورود آنها به هندوستان جلوگیری نمایند (محبوب، ۱۳۸۲: ۴۱۰).

اولین دسته از نظامیان متفقین در ۳۱ تیر ۱۲۹۴، با فاصله‌ی کمی پس از ورود آلمانی‌ها، وارد قاین شدند. آنها شامل ۲۰۰ قزاق روسی و ۴۵۰ نفر قشون انگلیسی (عمدتاً بربر، هزاره و هندو) بودند (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۸۱-۲۸۳). بهانه‌ی انگلیسی‌ها در اعزام این نیرو رؤیت سواران آلمانی در حوالی طبس بود (نوبهار، ۱۷ رمضان ۱۳۳۳، ش ۲۱۷: ۳). این اقدام در گام اول نارضایتی و اضطراب اهالی بیرجند را فراهم آورد (نوبهار، ۱ شوال ۱۳۳۳، ش ۲۲۰: ۳). سپس، سیزده نفر از علما و متنفذین منطقه در اعتراض نامه‌ای نوشتند و در آن قید کردند که به بهانه‌ی ورود آلمانی‌ها به قائن امنیت منطقه از بین رفته است و دولت مرکزی، ضمن اطلاع از این تحرکات، هیچ‌گونه اقدام مناسبی برای مقابله انجام نداده است (نوبهار، ۲۸ رمضان ۱۳۳۳، ش ۲۱۹: ۴).

با این وجود، روس‌ها و انگلیسی‌ها همه‌روزه بر عده‌ی قشون خود در این حدود افزودند؛ چنان‌که کنسولگری انگلستان از سیستان صد سواره‌نظام و هشتاد پیاده‌نظام بربری بر این عده افزود (ساکما، سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹). روزنامه‌ی عصر جدید خبر از ورود یک دسته قشون انگلیسی به همراه چند صاحب‌منصب و یک کلنل را به نه‌داد (عصر جدید، ۲۶ ربیع‌الاول ۱۳۳۴، ش ۵۳:

۱. هزاره‌ها قومی دری‌زبان بودند که در خراسان، کویته پاکستان و مناطق هزارستان افغانستان سکونت داشتند. قبیله‌ی هزاره‌ی خراسان در این مقطع تکیه‌گاه مقامات بریتانیا محسوب می‌شدند. اعضای آنها اغلب برای خدمت در ارتش هند استخدام می‌شدند زیرا به‌عنوان سربازانی قابل اعتماد و عالی شناخته شده بودند. در این زمان در حدود ۱۲۰۰ خانواده از آنها در مشهد زندگی می‌کردند. هنگ صد و ششم پیشگامان هزاره، هنگ پیشگام پیاده نظام ارتش هند انگلیس بود که در ۱۹۰۴م از هزاره‌های مقیم هند در کویته تشکیل شدند (لوفت، ۱۳۸۰: ۸۱-۸۲).

2. Nehbandan

3. Neh

۳). با ورود قشون انگلستان به قاین، شوکت‌الملک در گزارشی به دولت مرکزی از احتمال تجاوز قشون هند به خاک ایران سخن به میان آورد (ساکما، سند شماره ۱۴۱۱/۲۹۳). در کنار نظامیان بریتانیایی، هجوم قشون روس در تعقیب افراد آلمانی در ۱۳۳۴ ق به قاین، بیرجند، طبس و گناباد همچنان ادامه داشت (ساکما، سند شماره ۱۴۸۸۴/۲۴۰، ۲۱۰/۹۶۴۰). در همان ایام، تحلیل‌های متفاوتی در مطبوعات درباره‌ی این اقدامات صورت گرفت. روزنامه‌ی *حبل‌المتین* در تحلیلی دلیل اعزام نیرو توسط روسیه و انگلستان را تمایل دو کشور بر بی‌طرفی ایران از جنگ اعلام نمود (*حبل‌المتین*، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۳۴، ش ۲۶: ۹). برخی دیگر اعزام قشون انگلیسی به ایران را مخالف و ناقض بی‌طرفی دانستند و هیئت دولت را موظف نمودند برای مذاکره با مقامات انگلیسی از تحرکات انگلیسی‌ها جلوگیری نمایند (*کوکب/ایران*، ۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۶، ش ۵۱: ۲).

واکنش امیر قاینات به حضور قوای بیگانه در ولایت قاینات

با ورود نیروهای متفقین به خطه‌ی شرقی و آغاز عملیات نیروهای آلمانی در ۱۲۹۸ ش، در قاینات، برخورد حکمران شرق با این دو نیروی رقیب با فراز و فرودهایی مواجه شد. شوکت‌الملک، با وجود ارتباط دوستانه‌ای که با بریتانیایی‌ها داشت، با پیروی از سیاست بی‌طرفی دولت مرکزی، تلاش می‌کرد در جنگ قدرت‌ها بی‌طرفی خود را حفظ نماید (محبوب، ۱۳۸۲: ۱۹۶، ۲۶۵-۲۶۷). اما این استراتژی با واکنش متفقین مواجه شد؛ چون آنان، با نظارت بر اقدامات سیاسی حاکم قاینات، سعی می‌کردند وی را به نفع خود به صحنه‌ی نبرد بکشانند (آرام‌جو، ۱۳۹۱: ۴۶۹). بنابراین، به محض خبر ورود آلمانی‌ها به قاین، شوکت‌الملک را مجبور ساختند که خانه‌های اهالی را تفتیش کند (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۸۰-۲۸۳، ۲۹۷).

انگلیسی‌ها، بیش از گذشته، به شوکت‌الملک متوسل شدند و در ۱۳ آبان ۱۲۹۴ برای اسکان نیروهایشان درخواست تأسیس قراولخانه را در منطقه‌ی استراتژیک یزدان نمودند. شوکت‌الملک شرط اقدام سریع را عدم مسامحه‌ی آن‌ها در پرداخت حقوق کارگران قرارداد؛ بنابراین با پیگیری‌های هیل نیو^۱، نایب‌کنسول انگلیس، در هفتم دی ۱۲۹۴ قراردادی تنظیم گردید و برای حاکم قاینات ارسال شد. وی نیز ساخت کاروانسرا را به اتمام رساند (محبوب، ۱۳۸۲: ۴۱۱، ۴۱۵). در

این سال‌ها، سیاست بریتانیا ارسال افسران به منطقه، تجهیز و آموزش قشون محلی قاینات و سیستان بود. با استفاده از این فرصت شوکت‌الملک با کمک بریتانیایی‌ها نیرویی کارآمد در زابل و قاینات تشکیل داد که سربازان آن ایرانی و چریک بودند ولی با بودجه‌ی انگلیسی‌ها و توسط افسران انگلیسی اداره می‌شدند (عاقلی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۱۰۲۹-۱۰۳۰). در پی این اقدام، محمدابراهیم‌خان، برای موجه جلوه دادن اقدام انگلیسی‌ها و آماده ساختن ذهنیت حکومت مرکزی، مدام به مسئله‌ی امنیت مرزهای شرقی تأکید می‌نمود (شاهدی، ۱۳۷۷: ۱۰۳؛ منصف، ۱۳۵۴: ۵۳)؛ بنابراین در ۱۲۹۴ش، وزیر جنگ، با ارسال نامه‌ای به امیر قاینات، از وی به خاطر زحماتش در سازماندهی نیروهای نظامی ولایت قاینات تقدیر کرد (جبری، ۱۳۸۸: ۴۴-۴۳). با توجه به این رفتارها، احمد نراقی، سردبیر روزنامه‌ی *شهاب ثاقب*، مرتباً شوکت‌الملک را به سبب انگلوفیل بودن مورد حمله قرار می‌داد و، بنا به درخواست انگلیسی‌ها، توسط قزاق‌ها در کاشان توقیف گردید (*گزارش‌های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۶: ۲۵۸*).

با وجود ارتباط تنگاتنگ با انگلیسی‌ها، حاکم قاینات به روس‌ها توجه چندانی نداشت؛ چنان‌که در حمله‌ی اشراغ افغان فقط انگلیسی‌ها را متوجه خطرکرد و انگلیسی‌ها نیز بر تعداد نیروهای خود افزودند. حتی هنگامی که نیروهای مسلح روسی در تعقیب آلمانی‌ها وارد شهر قاین شدند، شوکت‌الملک، با ارسال نامه‌ای، خواستار تحقیقی فوری مبنی بر علت حضور نیروهای روس در منطقه شد. این رفتارهای دوگانه صراحتاً نارضایتی روس‌ها را برانگیخت؛ چنان‌که کنسول روس تهدید نمود در صورتی که این وضع ادامه یابد، کنسولگری را تعطیل و منطقه را ترک خواهند کرد (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۸۰-۲۸۳، ۲۹۷؛ اسدالهی، ۱۳۹۴: ۳۶). با این وجود، توهم حمایت شوکت‌الملک از روس‌ها، از مدت‌ها قبل، در میان مقامات انگلیسی وجود داشت؛ چنان‌که کاپیتان مک‌فرسون^۱، درباره‌ی ملاقاتی در ۱۹۰۵م با ابراهیم‌خان، می‌نویسد: «می‌ترسید که مبادا تصور شود با ما صمیمی است... [لذا] نمی‌توانم از این فکر دست بردارم که حتماً روس‌ها، چه در تهران و چه در روسیه، او را گیر انداخته‌اند و حالا او نوعی تفاهم با آن‌ها دارد» (ساکما، سند شماره ۹۹۸/۰۰۱۲۰۶). روند حمایت شوکت‌الملک از انگلیسی‌ها چندان طول نکشید؛ چون در طول شش ماه آخر ۱۹۱۵م، با خبر پیشرفت آلمان در مرکز، غرب و شرق ایران، حاکم قاینات پیروزی

1. A.D. McPherson

آلمانی‌ها را قطعی دانست؛ بنابراین در سیاست خود در قبال بریتانیایی‌ها تجدیدنظر نمود و درصدد برآمد با نیروهای آلمانی همکاری نماید. اما از آنجا که نمی‌توانست نتایج جنگ اروپا و تأثیر انگلیس و روس را در ایران به‌طور قطعی پیش‌بینی کند، سیاست محتاطانه‌ای درپیش گرفت و تلاش نمود علیه هیچ‌یک از دو طرف اقدامی نکند (هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۴). لذا با وجود ارتباط نزدیکی که با انگلیسی‌ها داشت، در این اوضاع تمایل چندانی به همکاری با آلمانی‌ها نشان نمی‌داد؛ چنان‌که وقتی عده‌ای آلمانی به ریاست نیدرمایر (۱۸۸۵-۱۹۴۸م) به حدود قاینات رسیدند، پریدوکس از شوکت‌الملک درخواست نمود این عده را توقیف و تحویل کنسولگری نماید ولی او، با تأکید بر بی‌طرفی ایران، اعلام کرد طبق دستور دولت مرکزی عمل خواهد کرد (منصف، ۱۳۵۵: ۵۷) و صرفاً به نایب‌الحکومه قاین دستور داد تا مانع ملحق شدن مردم به آلمانی‌ها شود (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۸۰). اگرچه انگلیسی‌ها کماکان به رفتار او مشکوک بودند ولی او، بی‌توجه به نظر آن‌ها، تحت‌تأثیر اقتدار و عملکرد آلمانی‌ها به روش محتاطانه‌اش ادامه داد (هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۴). در پیروی از این سیاست، برخی افراد و گروه‌ها که از رفتار انگلیسی‌ها به‌تنگ آمده بودند به آلمانی‌ها متمایل شدند (آرام‌جو و ملک‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۷-۱۸). با این اوضاع جدید «تنش‌های انگلیسی - شوکتی» بالاگرفت و باعث بروز مشکلات سیاسی و ناامنی در منطقه شد (مصاحبه با محمدحسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵؛ مصاحبه با محمدرضا راغبی، بیرجند، ۱۳۹۳/۱/۳)؛ بنابراین، زمانی که به‌خاطر پیشروی‌های آلمان، قشون متفقین تحکم بیشتری بر مردم روا داشتند، شوکت‌الملک «اسباب آسایش عموم اهالی را از هر حیث فراهم نموده و از فقرا دست‌گیری نمی‌کرد» (کوکب / ایران، ۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۶، ش ۵۱: ۲). او حتی با عصبانیت از کنسول هر دو کشور خواست به‌خاطر رفاه حال مردم دست از این اقدامات بردارند (محبوب، ۱۳۸۲: ۳۷۴، ۳۷۰) و روابط دوستانه‌اش با انگلیسی‌ها را کنار گذاشت و در مکاتباتش با آن‌ها با لحن تندی برخورد نمود؛ چنان‌که در نامه‌ای خطاب به سران انگلیسی این اقدامات را مخالف بی‌طرفی ایران دانست. دولت انگلیسی، که متوجه وخیم بودن اوضاع شده بودند، به نیروهای تحت امرش دستور داد که مزاحمتی برای اهالی ایجاد نکنند؛ لذا طولی نکشید که هر یک از نایب‌الحکومه‌های قاینات و سیستان بهبود اوضاع و تغییر رویه‌ی انگلیسی‌ها را به شوکت‌الملک اطلاع دادند (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۵۹).

به تدریج گزارش‌هایی به دست شوکت‌الملک رسید که او را از پیروزی آلمانی‌ها ناامید ساخت. در این وضعیت، ابراهیم‌خان در مکاتباتش عدم همکاری جدی خود را با آلمانی‌ها به انگلیسی‌ها و حکومت مرکزی ایران اطلاع داد. اما همچنان پریدوکس شوکت‌الملک را طرفدار آلمانی‌ها معرفی نمود. او به صراحت به ابراهیم‌خان گوشزد کرد که اگر دلایلی بر دوستی او با دولت انگلیس مشاهده نشود، مقام خود را از دست خواهد داد (منصف، ۱۳۵۵: ۵۷؛ هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۴). در نهایت، گرایش امیر قاینات به هیتلر زمینه‌ی عزل او را از سوی انگلیسی‌ها فراهم نمود و پس از یک‌سال که مجدداً با انگلیسی‌ها از در دوستی درآمد، به حکومت بازگشت. اما این بار در تمام خطه‌ی شرق، از خواف گرفته تا دریای عمان، با انگلیسی‌ها بنای همکاری نهاد (منصف، ۱۳۵۳: ۵۰-۵۳؛ شاهدی، ۱۳۷۷: ۱۰۷).

فعالیت‌ها و اقدامات نیروهای متفقین در ولایت قاینات

- اقدامات نیروهای قزاق روسیه در ولایت قاینات

با ورود روس‌ها به بیرجند، نیروهای قزاق گاهی اقدام به مصادره‌ی اموال مردم می‌کردند و منازل را برای کشف سلاح، اسب و اثاثیه‌ی خانه تفتیش می‌نمودند. حتی گاهی به تنش‌های بین مردم و سربازان بریتانیایی دامن می‌زدند و انگلیسی‌ها را مقصر جلوه می‌دادند (مصاحبه با محمدرضا راغبی، بیرجند، ۱۳۹۳/۱/۳؛ مصاحبه با ابوالحسن آیتی، بیرجند، ۱۳۹۳/۷/۵). کنسولگری روس، با ایجاد پست نظامی در سراسر خاک قاینات، مشکلات بیشتری را بر مردم تحمیل کرد و اهالی را به زحمت انداخت (ساکما، سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹). قزاق‌ها در ۱۵ مرداد ۱۲۹۴ مسجد جامع قاین را اقامتگاه خویش قراردادند و خانه‌های مردم را (بدون هماهنگی با مقامات محلی) به بهانه‌ی گرفتن اموال آلمانی‌ها و سلاح تفتیش کردند (گزارش‌های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۶: ۱۳۰)؛ افراد معترض را به قتل رساندند، و اموالشان را ضبط نمودند. آن‌ها به دلایل واهی و خودسرانه مردم را دستگیر و محکوم می‌کردند و متهمان همکاری با آلمان را به روسیه تبعید می‌نمودند. اگر نیروهای قزاق در دست هرکسی، حتی مأموران دولتی، اسلحه می‌دیدند، آن را ضبط می‌کردند و بهانه‌ی آن‌ها ایجاد امنیت و ممانعت از همکاری ایرانی‌ها با هیئت‌های متحدین بود (شرافتی - مقدم، ۱۳۹۵: ۵۳-۵۴، ۸۰). این اقدامات غیرقانونی، که از حمایت انگلیسی‌ها نیز برخوردار بود،

نفرت عمومی جامعه را علیه آن‌ها برانگیخت و موجب ایجاد مناقشاتی میان مردم قاین با قشون روس گردید. در پی این کشمکش‌ها، علمای قاین از نایب‌الحکومه خواستند تا یک نفر را برای مذاکره با روس‌ها و جلوگیری از تعدیاتشان مأمور کند (اخوان، ۱۳۸۰: ۲۹۶-۲۹۷، ۲۸۳، ۲۹۳). پس از آن، حدود ۲۵ نفر از اهالی شهر در نامه‌ای به شوکت‌الملک و کنسول روس نوشتند: «تکلیف ضعفا را معین و آلا به طرف بیرجند حرکت خواهیم کرد» (محبوب، ۱۳۸۲: ۲۸۱). همچنین سیزده نفر از علما و متنفذین محلی در ۱۷ مرداد ۱۲۹۴، ضمن انتشار نامه‌ای اعتراضی، تهدید نمودند در صورتی که دولت برای رفع غائله اقدامی ننماید، به ناچار خود اقدامات لازم را انجام خواهند داد (نوبهار، ۲۸ رمضان ۱۳۳۳، ش ۲۱۹: ۴).

علاوه بر موارد ذکرشده، روس‌ها، برای تهیه‌ی آذوقه‌ی نظامیان خود، مشکلاتی را برای اهالی به وجود آوردند. آنان همراه با انگلیسی‌ها بیشتر نان منطقه را خریداری می‌کردند و حتی گاهی آن را با قیمت بیشتر به فروش می‌رساندند؛ اقدامی که منجر به کمبود نان در منطقه شد (ملک‌زاده و حمدانی، ۱۳۹۹: ۱۲۸). قزاق‌ها از غارت باغ‌ها و مزارع مردم هم ابا نداشتند. آن‌ها محصولات دامی، کشاورزی و حتی دام‌ها را مصادره می‌نمودند (آرام‌جو، ۱۳۸۹: ۱۳۳). بنا بر گزارش شوکت-الملک در ۱۳۳۴ق، بر سر محصولات کشاورزی میان قزاق‌ها و دهقانان در قریه‌ی خضری درگیری رخ داد. بنابراین از دولت مرکزی درخواست نمود اقدامات عاجلی به عمل آید تا قشون روس خارج شود. وی با اشاره به رفتار نامناسب ویس، کنسول ارتش روس، با یکی از افراد نایب‌الحکومه‌ی قاین می‌نویسد: «وقتی مأمورین ارتش بهیه همین‌طور رفتار را داشته باشند، آن وقت رفتار قزاق‌ها در شهر قاین نسبت به رعیت [را چگونه] می‌توان قیاس کرد» (ساکما، سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹).

نیروهای روس از ۱۲۹۶ش به بعد برای تهیه‌ی غلات مورد نیازشان در مناطق خضری، اشدت بیاض و نوغاب^۲ به انبارهای شوکت‌الملک حمله می‌کردند. با توجه به مشکلات تأمین آذوقه و خشک‌سالی، که مزید بر علت شده بود، از سوی حکومت مرکزی مقرر شد کنسولگری روسیه در بیرجند اقلام مورد نیاز نیروهایش را به امیر قاینات اعلام کند تا به وسیله‌ی حکومت تهیه شود. اما با توجه به ضعف حکومت مرکزی، آنان مجبور بودند علاوه بر مشکلات ناشی از حضور بیگانگان،

1. Khezri
2. Dashtebayaz
3. Noghab

تجاوز به حقوق سیاسی - اجتماعی خود را نیز تحمل نمایند. به دلیل مزاحمت‌هایی که برای نوامیس اهالی قاین از سوی کارکنان کنسولگری روسیه ایجاد گردید، امیر قاینات در ۱۲۹۷ ش، با ارسال نامه‌ای به کارگزار خارجه قاینات، خواستار جلوگیری از این اقدامات و رسیدگی به این قضایا شد (شرافتی مقدم، ۱۳۹۵: ۵۳-۵۴، ۸۰-۸۲).

اقدامات نیروهای چندملیتی بریتانیا در ولایت قاینات

انگلیسی‌ها با تسلط بر حدود قاینات تا سرحدات بلوچستان ژنرال دیکسون را موظف به بهره‌برداری کامل از منابع محلی نمودند. سپاهیان انگلیسی هر روز با اسلحه در کوچه و بازار گشت‌زنی می‌کردند و باعث وحشت مردم می‌شدند (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۶۸). در آغاز جنگ، قوای هندوی ارتش بریتانیا با صاحب‌منصب و توپخانه وارد قاین شدند و در اغلب نقاط پست نظامی دایر کردند (کوکب/ایران، ۱۱ جمادى‌الاول ۱۳۳۶، ش ۵۱: ۳) حتی، به بهانه‌ی پیشگیری از ورود و حضور آلمانی‌ها به منطقه، بر تعداد پست‌های نظامی بین راهی در سیستان و قاینات افزودند (ساکما، سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹) و افرادی که می‌خواستند در مسیرهای اصلی قاینات، به‌ویژه مسیر بیرجند به قاین، تردد کنند می‌بایست بلیط‌های مخصوصی صادره از کنسولگری ارائه می‌کردند؛ رویه‌ای که کشاورزان را نیز شامل می‌شد. اما این شیوه شکایت اهالی به امیر قاینات را در پی داشت. بنابراین، وی طی نامه‌ای به کنسول انگلیس (شهریور ۱۲۹۴) این اقدام را مخالف موضع بی‌طرفی ایران و اسباب زحمت مردم ذکر کرد و خواستار برچیدن این پست‌ها شد (محبوب، ۱۳۸۲: ۳۹۵).

اسناد مربوط به این دوره حاکی از تعرض مستقیم سپاهیان به مزارع و غارت محصولات مناطق مختلف است؛ چنان‌که نایب‌الحکومه‌های خوسف و مود^۱ در شهریور و آبان ۱۲۹۴ با ارسال گزارش‌هایی به ابراهیم‌خان از خرابی محصولات منطقه و رفتار تحقیرآمیز مأموران انگلیسی انتقاد کردند. انگلیسی‌ها ضمن تعرض به دسترنج مردم گاهی با آنان به مشاجره می‌پرداختند. این اخبار باعث شد تا شوکت‌الملک از کنسولگری انگلیس اشد مجازات را برای مأمورین هتاک درخواست نماید. اما آن‌ها در پاسخ دلیل این اقدام را لزوم تهیه‌ی آذوقه برای قشون خود، بدون استفاده از قوه‌ی

قه‌ریه، ذکر کردند و از او درخواست نمودند با کدخدای برخی دهکده‌ها برای همکاری مذاکره کند. از این‌رو، حکمران شرق، در شرحی، خواستار همکاری کدخداهای خُنگ^۱ و تک‌آب^۲ با انگلیسی‌ها شد (محبوب، ۱۳۸۲: ۴۴۱-۴۴۵، ۴۱۳-۴۱۴).

انگلیسی‌ها، که با مشکلات عدیده‌ای در خصوص تغذیه‌ی نیروهایشان مواجه شده بودند، مایحتاج خود را از مردم مطالبه می‌کردند. اما مردم که به‌خاطر وضع بد اقتصادی و رفتار ناشایست آن‌ها به ستوه آمده بودند، با وجودی که نیروهای بریتانیایی پول اقلام خود را می‌پرداختند، از دادن آذوقه به سربازان بریتانیایی امتناع می‌کردند (هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۶)؛ این رفتار اعتراض کنسول انگلیس را به دنبال داشت. او ضمن نامه‌هایی نه‌تنها از عدم همکاری مردم بلکه از برخی رفتارهای شوکت‌الملک شکایت کرد. از این‌رو، حکومت قاینات به مردم اخطار داد تا از رویارویی با مأمورین انگلیسی خودداری نمایند. البته در آن اوضاع نانوهای بیرجند نیز از دادن نان به آنان ابا می‌ورزیدند. در برخی از مناطق، مانند سربیشه، بزرگان و اهالی منطقه مانع از کمک کردن و آذوقه دادن مردم به نیروهای بریتانیایی می‌شدند و آن‌ها را تحریک به قیام علیه انگلیسی‌ها می‌کردند (محبوب، ۱۳۸۲: ۴۳۱، ۴۵۱، ۵۰۹-۵۱۰، ۵۴۲).

در آن ایام، نه‌تنها کمبود ارزاق، غله و حتی یونجه برای احشام منطقه مشکل‌آفرین بود بلکه گرانی محصولات نیز مزید بر علت شد. درواقع اهالی از گران شدن اجناس به‌واسطه‌ی خرید مبالغه‌نگفتی از آن‌ها توسط سردار هندی بریتانیا، جولاسنکه^۳، برای تغذیه‌ی نیروهای زیرنظرش شاکی بودند. مردم در این مدت با رفتارهای ناشایست دیگری، چون ارتکاب قتل، دزدی، مزاحمت و شرارت و تعدی به نوامیس، از سوی نیروهای تحت امر بریتانیا مواجه بودند (شرافتی‌مقدم، ۱۳۹۵: ۵۳). با تمام این مشکلات، در نهایت مردم مجبور به همکاری با مأموران انگلیسی و فروش کالا به آن‌ها شدند؛ چون فضای حاکم بر جامعه به‌گونه‌ای بود که کسی جرأت اعتراض نداشت. حتی زمانی که مقامات انگلیسی از مردم خواستند تا شکایات خود را درباره‌ی رفتار نظامیان انگلیسی و روسی ابراز کنند، هیچ‌کس از ترس حاضر به شکایت نبود (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۸۶). شوکت‌الملک نیز با آن که در قحطی سال‌های ۱۲۹۵-۱۲۹۷ش جانب مردم را گرفته بود و در اندیشه‌ی تأمین

1. Khong
2. Tak ab
3. Jolasenke

مایحتاج اهالی منطقه بود (ملک‌زاده، ۱۳۹۲: ۷)، برای حفظ حکومت خویش چاره‌ای جز همکاری با نیروهای انگلیسی نداشت. وی طی دستوری از سوی حکومت مرکزی موظف شد مردم را وادار به فروش کالا به مأموران انگلیسی کند و جواب‌گوی نیروهای قزاق، بربر و هندوی مستقر در منطقه باشد (هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۶).

پیامدهای حضور نظامیان بیگانه در قاینات

- پیامدهای اقتصادی

یکی از آثار منفی جنگ و تسلط متفقین بر منطقه بروز مشکلاتی در تجارت خارجی بود. دادوستد و به‌تبع آن، درآمد تجار با کاهش مواجه شد. با ورود نیروهای انگلیسی به شرق ایران فعالیت تجاری در مسیر هندوستان متوقف شد. بازرگانانی که از هند کالا وارد می‌کردند، به‌دلیل توقف تجارت با کشورهای خارجی، دچار مشکلات فراوانی شدند. آنان در انتقال پول نیز با مشکل مواجه شدند و به‌همین خاطر مقادیر زیادی از کالاهایشان در انبارهای بمبئی و کراچی باقی‌ماند (گزارش‌های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۵: ۴۰۷). از سویی، انگلیسی‌ها مانع حمل اجناس برخی از تجار در بیرجند از نوشکی، بمبئی، کراچی و می‌کردند؛ این مسئله باعث کاهش وسیله‌ی نقلیه و افزایش قیمت اجناس و بهای حمل کالا و محدودیت بازار شد. البته حضور نیروهای نظامی برخی از موانع تجاری سابق را برطرف کرد (دیکسون، ۱۳۹۲: ۱۹۷). با توجه به منع حمل و نقل کالاهای تجاری از روسیه به ایران، صادرات ایران با این کشور هم دچار مخاطره شد و در روابط تجاری میان دو کشور اختلالاتی ایجاد شد (کوکب/ایران، ۱۶ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶، ش ۴۲: ۴). تجارت ایران منحصر به ممالک و دول همجوار شد و روابط ایران با ممالک اروپای مرکزی مسدود گردید (کوکب/ایران، ۲۸ جمادی‌الاول ۱۳۳۶، ش ۵۵: ۴).

تا قبل از جنگ، سالانه حدود ۴۳ هزار تومان از راه فروش محصولات مختلف عاید منطقه می‌شد. اما در زمان جنگ، به‌واسطه‌ی مسدود شدن راه‌های تجاری، شاید ده هزار تومان هم عاید نمی‌شد؛ لذا بازار صادرات متوقف ماند (شاهدی، ۱۳۷۸: ۱۰۲-۱۰۴؛ هیل، ۱۳۷۸: ۶۷-۹۷). جنگ

حتی تأثیر خود را بر گرانی و کمبود کاغذ گذاشت، و روزنامه‌ها مطابق روال گذشته چاپ نمی‌شدند. بدین‌خاطر روزنامه‌ی شهاب ثاقب، با کاهش تعداد شمارگان هفته‌ای خود، در بیان‌نامه‌ای علت را چنین شرح داد: «عجالتاً با تنگی و کمی و گرانی کاغذ که علت آن جنگ بین‌المللی اروپا و مسدودبودن طرق و شورار و تعطیل کارخانجات و قلت وسایل حمل و نقل است... هفته [ای] سه نمره طبع و در اولین فرصت... همه روزه به نظر آقایان عظام خواهد رسید» (شهاب ثاقب، ۲۱ محرم ۱۳۳۳: ۱). از دیگر مسائل تأثیرگذار در رکود تجارت خارجی از رونق افتادن مراکز تجاری و بازارچه‌های داخلی بود که به دلیل رقابت انگلیسی‌ها و روس‌ها ایجاد شده بود (شاهدی، ۱۳۷۷: ۵۸).

کاهش میزان تجارت خارجی کسادى بازار داخلی را به دنبال داشت؛ تا جایی که بسیاری از خرده‌تجار و کسبه‌ی بیرجند ورشکست شدند و در نتیجه بسیاری از کسبه با قراردادهای سه‌ساله به خدمت نظامی پرداختند (هیل، ۱۳۷۸: ۱۰۶). در این رابطه شوکت‌الملک در اول اردیبهشت ۱۲۹۴، طی تلگرافی به حکومت مرکزی، سبب رکود و اختلال تجارت داخلی را (از سه سال گذشته) عبور قشون انگلیس بیان کرد (بیات، ۱۳۸۱: ۲۳۸). در آن مقطع، افزایش قوای متفقین از یک‌سو کشاورزی منطقه را با خطر جدی روبه‌رو کرد و از سویی دیگر به تقاضای زیاد برای اقلام ضروری انجامید که نتیجه‌ی آن افزایش قیمت بود (آرام‌جو، ۱۳۹۱: ۴۷۲-۴۷۳). همچنین بحران خشک‌سالی همراه با فقدان وسایل حمل و نقل و سوءاستفاده‌ی محترکین و ملاکین قیمت‌ها را همچون سایر نقاط بی‌اندازه افزایش داد (کوکب/یران، ۱۶ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶، ش ۴۲: ۴). با این وضعیت، طی سال‌های ۱۹۱۷-۱۹۱۹م قحطی بزرگ و فراگیری ایران را فراگرفت؛ قحطی‌ای که علاوه بر خشک‌سالی چند ساله، حضور نیروهای بیگانه را، به‌ویژه قوای انگلستان، در مناطق مختلف ایران تشدید کرد (مجد، ۱۳۸۶: ۲۶، ۷). با توجه به این که قشون انگلیس و روس کنترل موادغذایی را در اختیار داشتند، مردم مناطق مختلف قاینات این قحطی و ناامنی را بیش از مناطق دیگر احساس کردند. حکومت مرکزی هم در موقعیتی نبود که بتواند به وضع نابسامان مردم منطقه رسیدگی کند. حتی نیروهای نظامی مدت‌ها بدون مزد و مواجب خدمت کردند؛ چنان که رئیس مالیه‌ی بیرجند اعلام کرد: «برای پرداخت حقوق سربازها پولی در بساط ندارد»؛ این مسئله او را مجبور به فرار از بیرجند نمود (هیل، ۱۳۷۸: ۶۸، ۱۳۴).

بنا به گزارش دیکسون، معمولاً در سال‌های قحطی و خشک‌سالی مازاد محصولات سیستان وارد قاینات می‌شد و تا حد زیادی از فشار قحطی می‌کاست (دیکسون، ۱۳۹۲: ۱۴۳-۱۴۶). لذا در ۱۲۹۵ش مطابق روال گذشته نامه‌هایی از سوی مصباح دیوان، نایب‌الحکومه‌ی قائن و شوکت‌الملک، به وزارت داخله فرستاده شد تا بخشی از غله‌ی دولتی سیستان و خواف برای مخرج سال آینده به قاین اختصاص داده شود (ساکما، سند شماره ۲۴۰/۴۰۴: ص ۲۳ و ۲۴ و ۲۵). اما ناصرالسلطنه، رئیس مالیه‌ی سیستان، در خرداد ۱۲۹۶، با تأکید بر اینکه وضعیت سیستان هم تعریفی ندارد، ارسال کمک را مشروط به عدم مطالبه‌ی کالا از سوی کنسولگری انگلیس کرد (ساکما، سند شماره ۲۴۰/۴۰۴: ص ۲۱)؛ در آن ایام اوضاع سیستان هم چندان تعریفی نداشت و در مهر ۱۲۹۶ مردم سیستان از نیامدن باران و کمیابی ارزاق به هیئت دولت شکایت کردند (کوکب/یران، ۲۷ ذی‌الحجه ۱۳۳۵، ش ۸: ۲). از سوی دیگر، سیستان نیز شاهد حضور تعداد زیادی از نیروهای انگلیسی بود که مقدار معتناهی از محصولات منطقه صرف تغذیه‌ی آن‌ها می‌شد (دیکسون، ۱۳۹۲: ۱۴۳-۱۴۶).

در این وضعیت شوکت‌الملک به پاسخ مثبت ناصرالسلطنه اکتفا ننمود و برای اهالی قاینات و نانوایی‌ها غله تهیه کرد؛ چنان‌که نان در قاینات از غالب نقاط ایران ارزان‌تر و فراوان‌تر شد. با این وجود، در پاییز ۱۲۹۶ بار دیگر غله کمیاب شد و او مجبور شد از سیستان تقاضای جنس نماید که مورد موافقت قرار گرفت (ساکما، سند شماره ۲۴۰/۴۰۴: ص ۱۶ و ۱۱). پس از آن، ابراهیم‌خان در ۲۶ مهر ۱۲۹۷ به وزارت داخله اعلام کرد که برای آسایش اهالی قاینات و بیرجند، از حیث نان، سالیانه قریب به ده هزار تومان ضرر کرده است چون نان شهر را از گندم شخصی تهیه کرده و آن را به قیمتی کمتر از بهای بازار به نانوایان داده است؛ لذا برای تکرار نشدن تجربه‌ی سایر مناطق در قاینات خواستار مساعدت دولت مرکزی شد. اما اداره‌ی مالیه‌ی سیستان به بهانه‌ی عدم بارندگی در سال گذشته، خوب نبودن محصول سال جاری و تقاضای غله توسط انگلیسی‌ها درخواست او را رد کرد (ساکما، سند شماره ۲۴۰/۵۶۴: ص ۲۸ و ۵۲ و ۵۵). در این وضعیت، شوکت‌الملک ته‌مانده‌ی انبارها را از سیستان و دیگر مناطق تحت حکمرانی‌اش وارد بیرجند کرد و به‌صورت سهمیه‌ای با قیمت نازل بین خانواده‌های شهری و روستایی تقسیم نمود. با این حال، به‌تدریج فقر شدید بر جامعه چیره گشت (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۱۲۶) و این قحطی و آشفتگی‌ها

زمینه را برای محترکان و دلالان فراهم ساخت. پریدوکس در اردیبهشت ۱۲۹۶ از تجار به عنوان عاملان احتکار گندم در بیرجند یاد می کند. همین امر باعث شد تا شوکت الملک جلسه ای با تجار و نانوایان تشکیل دهد و طی آن تدابیری برای عرضه ی مناسب نان در شهر اتخاذ کند (یادداشت های محرمانه کنسولگری انگلستان...، ۱۳۹۲: ۸۶).

در این اوضاع پیروزی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه اتفاق افتاد و عرصه را برای اعمال سیاست های بریتانیا، بیش از گذشته، باز کرد. در پی عقب نشینی روس ها از جبهه های جنگ در فروردین ۱۲۹۷ و اعلام آتش بس، تمامی شرق ایران به اشغال انگلیسی ها درآمد (ساکما، سند شماره ۲۸۶۴/۲۹۰) و کل تجارت قاینات در اختیار تجار انگلیسی قرار گرفت؛ آن ها به گونه ای بر اوضاع اقتصادی مسلط شدند که تجار ایرانی بدون اجازه ی تجارت خانه ی انگلیس حق حمل و نقل یا فروش کالاهای خود را نداشتند (مصاحبه با محمد حسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵؛ مصاحبه با محمد رضا راغبی، بیرجند، ۱۳۹۳/۱/۳). همچنین کنسولگری انگلیس، با پشتیبانی شوکت الملک، به صورت مستقل امور تجاری و امنیتی منطقه را حل و فصل می کرد. در این مرحله فضای جامعه کاملاً تحت تأثیر دخالت های انگلیس قرار گرفت و مشکلات متفاوتی بر منطقه مترتب شد (شاهدی، ۱۳۷۷: ۱۱۹). این وضعیت تا خروج قوای بریتانیا در ۲۲ آذر ۱۲۹۹ ادامه یافت؛ در این تاریخ دولت بریتانیایی هند، بدون تأیید رسمی دولت انگلیس، این قوا را خارج نمود (لوفت، ۱۳۸۰: ۹۶). با خروج نیروهای انگلیسی ولایت قاینات تا سالیان متمادی درگیر بی ثباتی در عرصه های مختلف شد و تبعات حضور آن ها همچنان دامن گیر اهالی منطقه بود.

- پیامدهای اجتماعی

هرج و مرج ناشی از حضور و اقدامات بیگانگان در خطه ی قاینات بر ناامنی راه ها افزود؛ چنان که سارقان به راحتی اموال مردم را غارت می کردند. پیامد شرارت ها و غارت های بلوچ ها در سراسر منطقه به حدی بود که عده ای از اهالی به سستی شوکت الملک در جلوگیری از این راهزنی ها اعتراض کردند. آشفتگی ها در جامعه باعث تشدید بحران های جدید اجتماعی شد؛ پیامدهای اجتماعی ای که برای مردم منطقه بسیار ناخوشایند بود و نگرانی گسترده ای را در میان مردم به وجود آورد. این پیامدها در تقسیم بندی کلی در چهار حوزه مورد بررسی قرار گرفته اند:

- ایجاد زمینه برای شیوع امراض مسری

در آن برهه، قحطی و کمبود مواد غذایی و عدم رعایت بهداشت توسط نظامیان از جمله دلایل شیوع بیماری‌های مسری بود که جان هزاران نفر را گرفت. در مرداد ۱۲۹۴ تب نوبه در خوسف شیوع پیدا کرد و عامل اصلی آن در گزارش نایب‌الحکومه حضور نیروهای انگلیسی بیان شد (محبوب، ۱۳۸۲: ۳۷۲). بیماری وبا از اداره‌ی مالیه بیرجند شروع شد و به نقاط دیگر سرایت نمود (کوکب/یران، ۲۱ ذی‌الحجه ۱۳۳۵، ش ۵: ۲). در قاین بیماری به اندازه‌ای شدت یافت که اغلب اهالی، برای حفظ جانشان و بهبودی اوضاع، به دهات و قلعه‌جات پناه بردند (کوکب/یران، ۲۹ ذی‌الحجه ۱۳۳۵، ش ۹: ۲). گزارش‌های متعدد پریدوکس خبر از شیوع آبله، وبا و آنفولانزا در میان بومیان و سربازان انگلیسی ساکن قاینات می‌دهد که در مواردی منجر به مرگ هم شده است. به نظر می‌رسد در ۱۲۹۶ش شیوع این امراض گسترش چشمگیری یافته است و مناطق مختلف خُضری، بُجد،^۱ فُورگ درمیان^۲ و سَرَبیشه^۳ را درگیر نموده است؛ به نحوی که بُجد را برای جلوگیری از گسترش بیماری قرنطینه نمودند. در آن سال، اهالی روستاهای شمال قاینات به آبله و بُجد، شوکت‌آباد و بیرجند به وبا مبتلا شدند. همچنین آنفولانزا ۹۰٪ ساکنان بیرجند را درگیر نمود. این بیماری مسری در پادگان بریتانیایی هند هم گسترش یافت و مأموران بریتانیایی در قاین را مبتلا ساخت. همچنین یادداشتی در دسترس است که خبر از ابتلای نظامیان هزاره در نه و ستوان برنان،^۴ نایب‌کنسول بریتانیا در بیرجند، به وبا می‌دهد. چنان‌که پیرا،^۵ دستیار جراح قشون انگلیس، برای جلوگیری از گسترش بیماری در میان سربازها و هزاره‌ها به تلاش پرداخت و به نه، محل گسترش بیماری، سفر کرد (یادداشت‌های محرمانه کنسولگری انگلستان...، ۱۳۹۲: ۱۵۴-۱۵۷، ۲۲۰، ۲۹۸).

1. Bujd
2. Forg darmian
3. Sarbisheh
4. Lieutenant Brennan
5. Pereira

- مهاجرت مردم به مناطق همجوار

حضور ناگهانی قوای بیگانه در ولایت قاینات باعث مشقت اهالی شد. روس‌ها و انگلیسی‌ها به بهانه‌ی خرید و فروش یا ارتباط و مراودات خانوادگی با آلمانی‌ها افراد را به دلخواه خود جریمه می‌کردند و به زندگی ساکنان منطقه تعدی می‌نمودند. این امر به گسترش فقر در جامعه دامن زد و باعث مهاجرت افراد شد. در این وضعیت، روزنامه‌ی *حبل‌المتین*، طی گزارشی، در دی ماه ۱۲۹۴ می‌نویسد: «گمان نمی‌رود، در هیچ‌جای دنیا از اهالی قاینات مردم بدبخت‌تر و بیچاره‌تر یافت بشود. دیگر جان و مال برای مردم باقی‌نمانده از ناچاری دسته‌دسته و جوقه جوقه به اطراف خصوصاً به افغانستان فرار می‌کنند» (*حبل‌المتین*، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۳۴، ش ۲۶: ۲۰). علاوه بر این، مسئله‌ی ضبط بخش عمده‌ی عایدات مردم توسط مأموران دولتی و سنگینی تدارکات و علیق لشکریان انگلیسی بر دوش مردم باعث شد تا اغلب کشاورزان، که فاقد زمین بودند، کشاورزی را رها کنند و به دامداری بپردازند. اما همین افراد پس از مدتی روستاها را رها کردند و به شهرها مهاجرت نمودند. البته این وضعیت صرفاً به بیرجند محدود نمی‌شد بلکه بسیاری از شهرهای بزرگ را هم در بر می‌گرفت (مجد، ۱۳۸۶: ۱۶۷-۱۶۹). اما شرایط مذکور به همراه بروز خشک‌سالی نتیجه‌ای جز گسترش مهاجرت در میان اهالی نداشت. در این زمان، مهاجرت بیرجندی‌ها صرفاً از روستا به شهر محدود نشد بلکه مردم به خاطر بیکاری، فقر و سرگردانی برای کارگری به ممالک همجوار نیز سفر کردند. آنان که در دیگر نقاط ایران مشغول به کار می‌شدند، پس از چند ماه کارگری، مجدداً به بیرجند مراجعت می‌نمودند. لکن افرادی که بار سفر به آسیای میانه (مرو و عشق‌آباد) و روسیه می‌بستند، معمولاً سفرشان طولانی می‌شد (مصاحبه با محمدحسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵؛ مصاحبه با اسماعیل دیانی، بیرجند، ۱۳۹۶/۵/۲۰). در این سفرهای برون‌مرزی، مقصد اهل سنت افغانستان بود. لکن طی این سفرها مردم با مشکلات زیادی مواجه شدند؛ چنان‌که عده‌ای از آن‌ها به خاطر گرفتاری در برف و بوران، وجود درندگان و راهزنان فوت کردند. عده‌ای هم که، بعد از تحمل آن همه خطر، به مقصد می‌رسیدند، به علت نبود کار و کسب مناسب، تن به کارهای سخیف و بیگاری می‌دادند. این وضعیت دشوار امید بازگشت به وطن را برای مدتی طولانی از این مسافران سلب نمود و باعث شد تا خانواده‌هایی که سرپرستان به نقاط دور و فرامرزی سفر می‌کرد زندگی مشقت‌باری داشته باشند (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۱۵۱).

- ازدواج دختران بومی با بیگانگان

از مشکلات اجتماعی که ریشه در فقر اقتصادی داشت و زمینه را برای سوءاستفاده‌ی فرصت‌طلبان بیگانه و خوانین محلی فراهم نمود این بود که آنان، با وعده‌ی تأمین معیشت یک خانواده، دخترشان را به همسری می‌بردند و خانواده‌ها به‌خاطر فقر به این شرایط تن می‌دادند؛ بدین ترتیب زمینه‌ی ازدواج زنان بومی (بیرجند و توابع) با مردان غیربیرجندی فراهم شد. اگرچه قبل از جنگ نیز برخی از زنان و دختران به‌خاطر شدت فقر، اجبار یا مسائل دیگر تن به ازدواج با این افراد می‌دادند؛ اما این‌گونه موارد اندک و دور از چشم عوامل حکومتی صورت می‌گرفت؛ چون، به‌دستور حکمران وقت، ازدواج زنان با مردان بیگانه (اشغالگران) ممنوع شده بود: «چنانچه مسکن فرد [اجنبی] در ایران نباشد [ازدواج وی با زن ایرانی] قدغن اکید است». و با نقض این قانون هم نایب‌الحکومه و هم عاقد تحت تعقیب قرار می‌گرفتند. با وجودی که عاقدان از این اقدام منع شده بودند، برخی از آنان، به‌خاطر منافع خویش، به قانون حکومتی وقعی نمی‌گذاشتند و مخفیانه این عقدها را انجام می‌دادند (محبوب، ۱۳۸۲: ۶۲۱). این ازدواج‌ها غالباً با سپاهیان بریتانیایی (چون افاغنه، بلوچ‌ها، هندوها و در مواردی خود انگلیسی‌ها) صورت می‌گرفت. برای این کار از سوی کنسولگری مقرراتی تنظیم شده بود و در صورت کسب مجوز از حکومت ایران به این امر مخیر بودند و اگر مجوز اولیه را نمی‌گرفتند، از سوی کنسولگری تنبیه می‌شدند (اسدالهی، ۱۳۹۴: ۱۶۸). با این حال، در اثنای جنگ، به‌دلیل شرایط بد اجتماعی و برای فرار از زندگی مشقت‌بار، این مسئله به‌صورت گسترده و علنی دامن‌گیر زنان بی‌سرپرست و دخترانی شد که در اردوگاه‌ها به سر می‌بردند. این وضع موجب خشم حکومت و جامعه گردید تا آنجا که عوامل حکومتی در تعقیب خاطیان برآمدند. در آن برهه، حکمران قاینات طی فرمانی از اداره‌ی نظمیه بیرجند درخواست کرد تا لیست نفرات قشون هندوستانی، انگلیسی و صاحب‌منصبان و اجزای دفتری قشونی را که در بیرجند همسر اختیار کرده و محرمانه رفت‌وآمد داشتند، به اداره‌ی حکومتی ارسال نماید (محبوب، ۱۳۸۲: ۶۲۲-۶۲۱).

- گسترش کشت تریاک و استعمال آن در جامعه

قبل از جنگ، انگلیسی‌ها، از طریق تبلیغات، تریاک را محصولی پرسود، استراتژیک و کاملاً تجاری معرفی کرده بودند. از سوی دیگر، درآمدهای وسوسه‌انگیز این محصول برای صادرات باعث

شده بود که تجارتش صرفاً در اختیار حاکمان قرارگیرد (دانش پژوه و همکاران، ۱۳۸۴، ج ۱۲: ۱۲۹-۱۳۲). قبل از جنگ، در زمینه‌ی تجارت تریاک نیروهای دولتی نیز فعالیت داشتند. چنان‌که در یکی از اسناد ۱۹۱۳م آمده است: «مدیر بازنشسته [اداره دارایی بیرجند] در زمینه تجارت تریاک فعالیت‌هایی از خود نشان می‌دهد، او به صاحبان تریاک‌فروشی‌ها به خاطر نخریدن شیره از اداره‌اش توهین و آنها را تهدید کرده... [چون که] مردم اخیراً به‌طور مستقیم از کشاورزان سیستان وقاینات، خرید می‌کردند (ساکما، سند شماره ۹۹۸/۹۹۶).

اما در این مقطع آنچه سبب رونق یافتن کشت تریاک، و استعمال گسترده‌ی آن شد تجارت این محصول توسط تجار انگلیسی (هندی) و ارزانی آن بود. تریاک شرق ایران را ویران ساخت و استعمال آن در میان اکثر مردم، مخصوصاً افراد طبقه بالا، رواج یافت (سایکس، ۱۳۴۳: ۴۰۱). به‌دلیل ارزانی بیش از حد تریاک روند استعمال آن روزبه‌روز در میان طبقات محروم و زنان و کودکان بیشتر شد. به‌نحوی که یک‌سوم جمعیت بیرجند، اعم از زن و مرد، به تریاک اعتیاد داشتند (بیت، ۱۳۶۵: ۶۲؛ هیل، ۱۳۷۸: ۷۹). هیل (۱۳۷۸: ۳۷) در کتابش مصرف تریاک را در آن دوره از معایب بیرجندی‌ها ذکر می‌کند: «عیب آن‌ها این است که تریاکی هستند و تریاک سوخته می‌کشند... تا حدی که جسم و روح خود را به تباهی کشیده‌اند.»

در آن ایام، انگلیسی‌ها تریاک مجانی توزیع می‌کردند و مشتریان آن‌ها می‌توانستند سوخته‌های تریاک را با تریاک ناب معاوضه نمایند؛ روشی که سبب رواج بیش از پیش آن شد. پس از مدتی، شیوع استفاده از تریاک موجب شد واژه‌ی «دود دادن» در بین طبقات جامعه مصطلح گردد و زمانی که به دندان‌درد، سردرد یا گوش درد مبتلا می‌شدند فوراً بساط تریاک راه می‌انداختند. عده‌ای با فروش تریاک و عده‌ای با ایجاد «شیره‌کش‌خانه»، که اصطلاحاً به آن «سردم» می‌گفتند، کسب درآمد می‌کردند. در این سال‌ها، کشت تریاک آزاد بود و بخش‌های وسیعی از اراضی قائنات به کشت این محصول اختصاص یافت. البته کشاورزان تحت نظارت دولت مبادرت به کاشت و برداشت تریاک می‌نمودند و در موعد مقرر مأمورین دولتی با حضور بر سر زمین میزان محصول را برآورد و سهم دولت را معین می‌کردند. اگرچه ظاهراً تریاک برای مصارف دارویی کشت می‌شد، اما افیونی شده بود که آرام‌آرام زندگی افرادی از جامعه را فرو می‌بلعید، بی‌آنکه خودشان متوجه

باشند (مصاحبه با اسماعیل دیانی، بیرجند، ۱۳۹۶/۵/۲۰؛ مصاحبه با محمدحسن گنجی، تهران، ۱۳۹۰/۱۰/۲۵).

- افزایش ناامنی (قتل و غارت) در جامعه

از پیامدهای مهم حضور قوای بیگانه این بود که سارقان به راحتی دست به غارت اموال مردم می زدند و امنیت و آسایش را از اغلب شهرها و روستاها سلب می نمودند. در این شرایط، که دولت مرکزی هیچ کنترلی بر اوضاع نداشت، ناامنی ها به حدی رسیده بود که قافله های تجاری بدون محافظ قادر به تردد در مناطق شرقی ایران، به ویژه قاینات، نبودند (ملک زاده و حمانی، ۱۳۹۹: ۱۲۲؛ محبوب، ۱۳۸۲: ۲۰۳). از نتایج این ناامنی توقف تجارت بود؛ به نحوی که صنعت مهم قالی - بافی و صادرات آن به هندوستان به کلی متوقف شد (هیل، ۱۳۷۸: ۱۲۶). ناامنی باعث شد تجار و بازرگان دچار مضیقه های فراوان شوند و اموال آنان سرقت شود. البته این ناامنی ها، که عمدتاً توسط مهاجمان بلوچ ایجاد می شد نشئت گرفته از فقر اقتصادی جامعه ی آن روز و قحطی ای بود که بر زندگی ساکنان آن ناحیه سایه افکنده بود. بلوچ ها، با بی توجهی به عرف و قانون محل و همراه با شترداران افغان، بر آشفتگی امنیتی افزودند (آرام جو، ۱۳۸۹: ۱۳۴؛ آرام جو، ۱۳۹۱: ۴۷۱). طی این مدت، زال بیک بلوچ، از مستخدمان قدیمی شوکت الملک، سردسته ی راهزنان بود و در ایجاد ناامنی در جاده ها، خصوصاً نواحی شمال قاینات، نقش داشت؛ به همین دلیل در هرات زندانی شد (یادداشت های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۲: ۱۲۸، ۳۸۳). در خصوص نقش وی در ایجاد ناامنی و غارت کاروان ها در حوالی بیرجند آمده است: «قافله ای از تربت به بیرجند دچار سارقین شده معلوم [شده] که سارق زال بیک نوکر شوکت الملک بوده [است]» (ساکما، سند شماره ۱۷۰۲/۰۲۹۰). یک سال قبل از شروع جنگ نیز حملاتی از سوی بلوچ ها به رهبری حلیم - خان، سهراب (خان) و شاه بیگ به نهبندان صورت گرفته بود که این امر باعث هجوم اهالی منطقه ی نهبندان به سمت تلگراف خانه ی بیرجند شد تا برای رفع بلای آن ها درخواست کمک کنند (ساکما، سند شماره ۹۹۸/۹۹۶).

از دیگر گروه های راهزن افغان ها بودند که برای حمل و نقل تجهیزات نیروهای تحت امر متفقین استخدام شده بودند (آرام جو، ۱۳۸۹: ۱۳۴). آن ها به غارتگری و حمله به مناطق مختلف قاینات، از جمله چاه تلخ در حدود شمالی این ولایت، می پرداختند. قزاق ها از دیگر راهزنان اموال مردم

بودند؛ چنان که درحوالی تیر ۱۲۹۶ در پی سرقت جزئی یک قزاق از مغازه‌ای در قاین مناقشه‌ای بروز کرد (یادداشت‌های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۲: ۱۲۱، ۲۸۴). در برخی از اسناد به ظلم و ستم جمازه‌سواران حسام‌الدوله، که از انگلیسی‌ها دستور می‌گرفتند، و نقش آن‌ها در ایجاد ناامنی - ها اشاره شده است. آن‌ها بنا به درخواست انگلیسی‌ها به مرز گسیل شده بودند تا مأموران آلمانی را رهگیری کنند (گزارش‌های محرمانه کنسولگری...، ۱۳۹۶: ۳۷۹). حتی کمپانی هند شرقی انگلیس، با همکاری قوای بریتانیا، به بهانه‌های مختلف به مصادره و غارت اموال برخی تجار ایرانی می‌پرداخت (ملک‌زاده و حماني، ۱۳۹۹: ۱۲۲-۱۲۴). در ۱۲۹۷ش، با دخالت کنسول انگلیس، یک قافله در نزدیکی بیرجند غارت شد و همه‌ی اموال کاروان مصادره‌گردید. این اقدام موجب شد دولت مرکزی خواستار تحقیق درخصوص علت این اقدامات، و جلوگیری از تکرار آن شود (ساکما، سند شماره ۰۱۷۰۲/۰۲۹۰). البته غارت و ناامنی فقط شامل اهالی نمی‌شد بلکه غارت اموال مقامات محلی نیز از سوی راهزنان و اشرار گزارش شده است (شرافتی‌مقدم، ۱۳۹۵: ۶۱، ۸۳).

سستی در جلوگیری از غارت‌ها و شرارت‌ها در جاده‌ها و راه‌ها، مخصوصاً غارتگری‌های نیروهای بلوچ، موجب بروز اعتراضاتی از طرف اهالی منطقه به عملکرد شوکت‌الملک شد. این شکایات او را مجبور به دستور حفاظت از راه‌ها، گماشتن نیروی نظامی در مسیر جاده‌ها، سفر به لوتک^۱ سیستان برای دستگیری راهزنان بلوچ و کمک به قنسولگری انگلستان برای تأمین امنیت منطقه در برابر راهزنان ریگی نمود (شرافتی‌مقدم، ۱۳۹۵: ۱۲۹، ۷۸؛ جابری، ۱۳۸۸: ۴۲-۴۳). با این اقدامات نه تنها بار دیگر تجارت رونق گرفت بلکه امنیت تا سال‌ها به راه‌ها و جاده‌های قاین و بیرجند بازگشت؛ اقداماتی که مورد تقدیر تاجر هندی، جواهر سنگه^۲ قرار گرفت. او در سخنرانی‌اش، ضمن تقدیر از شوکت‌الملک، از برقراری امنیت در ولایت قاینات ابراز رضایت نمود (جابری، ۱۳۸۸: ۴۳-۴۴).

1. Lotak
2. Jawaher Senge

نتیجه

در جنگ جهانی اول، تسلط سریع و گسترده‌ی قوای نظامی روس و انگلیس بر ولایت قاینات و اتحاد میان آنان برای منطقه ره‌آوردی جز گسترش بحران در عرصه‌های مختلف به‌دنبال نداشت. دامنه‌ی این بحران‌ها در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی وسیع‌تر بود. از اثرات منفی تسلط متفقین بر قاینات، ایجاد مشکلاتی در تجارت خارجی و به تبع آن کساد بازار داخلی بود؛ چنان‌که دادوستد به پایین‌ترین سطح نزول کرد و صادرات ایران با کشورهای همجوار دچار مخاطره شد. همچنین با افزایش قوای متفقین و تقاضا برای اقلام ضروری و تصرف آن‌ها در باغ‌ها و زمین‌های کشاورزی، نه تنها کشاورزی منطقه با خطر روبه‌رو شد بلکه جامعه با گرانی و کمبود مواد غذایی و حتی در برهه‌ای با قحطی مواجه شد. به دنبال وضعیت نابسامان اقتصادی، مشکلاتی در عرصه‌ی اجتماعی پدید آمد. در این زمان پیامدهای اجتماعی ناشی از دخالت‌های مستقیم نیروهای متفقین در قاینات برای مردم منطقه ناخوشایند بود. مهم‌ترین این پیامدها عبارت بودند از: شیوع امراض مسری چون وبا، آنفولانزا و آبله به‌علت عدم رعایت بهداشت توسط نظامیان بیگانه و سوءتغذیه مردم، مهاجرت مردم قاینات به‌خاطر فقر و بیکاری به شهرها و کشورهای همجوار (از جمله افغانستان و مناطق آسیای میانه) با هدف بهبود اوضاع معیشت، افزایش ازدواج دختران بومی با سپاهیان بیگانه و خوانین سودجوی محلی به سبب شرایط بد مالی که خانواده‌ها با آن مواجه بودند، گسترش کشت تریاک و افزایش استعمال آن در جامعه، افزایش ناامنی در جاده‌ها و مسیرهای تجاری به‌واسطه‌ی راهزنی و حمله و غارت اشرار ترکمن، بلوچ و افغان و حمله‌ی سربازان قزاق به خانه‌های اهالی. این مشکلات نگرانی و ناامنی گسترده‌ای را در میان مردم منطقه پدید آورد و حتی موجی از اعتراض‌ها علیه شوکت الملک شکل گرفت.

تعارض منافع:

هیچ‌گونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- احرار، احمد (۱۳۵۲). *توفان در ایران*. تهران: نوین.
- آخوان، صفا (۱۳۸۰). *سمینار ایران و جنگ جهانی اول*. تهران: وزارت امور خارجه.
- آرام‌جو، علی (۱۳۸۹). *ولایت قاینات در دوره قاجاریه* (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد تاریخ و تمدن اسلام). دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- آرام‌جو، علی (۱۳۹۱). *بریتانیا و ولایت قاینات: جنگ جهانی اول و پیامدهای آن*. مجموعه مقالات *همایش ایران و استعمار انگلیس*. ج ۲. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آرام‌جو، علی، و ملک‌زاده، الهام (۱۳۹۰). *قاینات و قدرت‌های بزرگ در دوره قاجاریه* (۱۲۱۰-۱۳۴۴ هـ.ق). *فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان*، ۱۹(۵)، ۱-۲۵.
- اسدالهی‌گازار، احمد (۱۳۹۴). *بریتانیا در بیرجند*. تهران: فکر بکر.
- بیات، کاوه (۱۳۸۱). *ایران و جنگ جهانی اول*. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- جابری، اسماعیل (۱۳۸۸). *عوامل مؤثر بر تحولات قاینات در ایران معاصر* (پایان‌نامه کارشناسی - ارشد تاریخ ایران اسلامی). دانشکده ادبیات، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.
- دانش‌پژوه، محمدتقی، ستوده، منوچهر، مقربی مصطفی، و زریاب‌خویی، عباس (۱۳۸۴). *فرهنگ ایران زمین*. ج ۱۲. تهران: سخن.
- دیکسون، ویلیام ادمونه‌ریچی (۱۳۹۲). *شرق ایران: گوشه‌ای از جنگ جهانی اول* (ترجمه محمود رفیعی). تهران: هیرمند.
- سایکس، سرپرسی (۱۳۴۳). *تاریخ ایران*. ج ۲ (ترجمه فخر داعی‌گیلانی). تهران: دنیای کتاب.
- شاهدی، مظفر (۱۳۷۷). *زندگی سیاسی خاندان علم*. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- شرافتی‌مقدم، ابراهیم (۱۳۹۵). *پیامدهای اجتماعی و اقتصادی جنگ جهانی اول در شرق ایران* (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد تاریخ جهان). دانشکده ادبیات، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.
- عاقلی، باقر (۱۳۸۰). *روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی*. ج ۱. تهران: گفتار.
- گزارش‌های محرمانه کنسولگری انگلیس در سیستان و قاینات (۱۹۱۲ تا ۱۹۱۴) (۱۳۹۵) (ترجمه محمود رفیعی). تهران: هیرمند.

- گزارش‌های محرمانه کنسولگری انگلیس در سیستان و قاینات سال‌های (۱۹۱۵ تا ۱۹۱۶ و ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۳). (۱۳۹۶) (ترجمه محمود رفیعی). تهران: هیرمند.
- لوفت، جی. پی (۱۳۸۰). سیاست بریتانیا در شرق ایران طی جنگ جهانی اول (ترجمه مریم بهرامیان). فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۷ و ۸ (۳)، ۶۵-۱۱۶.
- ماهرلی، جیمز (۱۳۶۹). عملیات در ایران (ترجمه کاوه بیات). تهران: رسا.
- مجد، محمدقلی (۱۳۸۶). قحطی بزرگ (ترجمه محمدکریمی). تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- محبوب فریمانی، الهه (۱۳۸۲). اسناد حضور دولت‌های بیگانه در شرق ایران. مشهد: آستان قدس رضوی.
- ملک‌زاده، الهام (۱۳۹۲). روایت اسنادی قحطی شرق ایران در جنگ جهانی اول. فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، ۳ (۷)، ۱۰۵-۱۲۲.
- ملک‌زاده، الهام، و حمانی، کامران (۱۳۹۹). بررسی علل بحران‌های اجتماعی ایران در جنگ جهانی اول با نگاه به مطبوعات. فصلنامه مطالعات تاریخی جنگ، ۱ (۴)، ۱۱۵-۱۳۷.
- منصف، محمدعلی (۱۳۵۵). امیر شوکت‌الملک علم. تهران: امیرکبیر.
- میروشنیکف، ل. ی. (۱۳۴۴). ایران در جنگ جهانی اول (ترجمه علی دخانیاتی). تهران: فرزانه
- هیل، اف. (۱۳۷۸). نامه‌هایی از قهستان (ترجمه محمدحسن گنجی). مشهد: آستان قدس رضوی.
- یادداشت‌های محرمانه کنسولگری انگلستان در سیستان و قاینات (۱۹۱۹-۱۹۱۷). (۱۳۹۲) (ترجمه محمود فاضلی). تهران: هیرمند.
- بیت، چارلز ادوارد (۱۳۶۵). سفرنامه خراسان و سیستان (ترجمه قدرت‌الله روشنی). تهران: یزدان.

مصاحبه‌های تاریخ شفاهی

- آیتی، ابوالحسن، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۳/۷/۵.
- دیانی، اسماعیل، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۶/۵/۲۰.
- راغبی، محمدرضا، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۳/۱/۳.
- گنجی، محمدحسن، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۰/۱۰/۲۵.

نشریات

- حبل‌المتین، ش ۲۶ (۱۳۳۴ق).
ستاره ایران، ش ۱۵ (۱۳۳۹ق).
شهاب ثاقب، [بدون شماره] (محرّم ۱۳۳۳ ق).
عصر جدید، ش ۵۳ (۱۳۳۴ق).
کوکب ایران، ش ۵ و ۸ و ۹ (۱۳۳۵ هـ ق)، ش ۴۲ و ۵۱ و ۵۵ (۱۳۳۶ق).
نوبهار، ش ۲۲۰ و ۲۱۷ و ۲۱۹ (۱۳۳۳ش).

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی (ساکما)، آرشیو، اسناد:

- سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹، محل آرشیو ۴۲۹۰۹۷۰ و ۲، سند شماره ۲۱۰/۹۶۴۰، سند شماره ۲۴۰/۴۰۴، شماره بازیابی ۱۳/۱/۴۰۴، شماره آرشیو ۲۰۹ آ ۳ آ ۱، سند شماره ۲۹۰/۲۸۶۴، شماره بازیابی ۱۲/۱/۲۸۶۴، شماره آرشیو ۱ ب ۴ ر ۸۶۰، سند شماره ۲۹۰/۰۱۷۰۲، شماره آرشیو ۳۲۶ و ۳ الف الف ۱، سند شماره ۲۴۰/۱۴۸۸۴، شماره بازیابی ۱۳/۱/۱۴۷۴۴، شماره آرشیو ۵۰۴ ک ۴ آ ۱، سند شماره ۲۴۰/۵۶۴، شماره بازیابی ۱۳/۱/۵۶۴، شماره آرشیو ۲۱۴ آ ۴ آ ۱، سند شماره ۲۹۳/۱۴۱۱، شماره بازیابی ۲۹۳۰۰۱۴۱۱، شماره آرشیو ۵۱۹ ظ ۱ ب ۱، سند شماره ۹۹۸/۰۰۱۲۰۶، سند شماره ۹۹۸/۹۹۶.

سند ۱. توصیف حضور روس‌ها در بیرجند

Modèle 16				نمونه نمره ۱۶	
سنه ۱۳۲۴		اداره تلگرافی دولت علیه ایران		نمونه کتاب ۱۲۴	
از سرحد	نمونه قبض ۱۶۷	تاریخ وصول	توضیحات	تاریخ اصل	عدد کلمات
به	نمونه تلگراف ۴۷	اسم گیرنده	مهر	۲۳	۲۰۰

مقام نیچ در ارتش علیه داخله در عهد کتبه گمانه حشمتی آدرس کارش در راه
 راستی نوشته خابن میسر برادینج و لیر تو لیر در کس به رگس ماسورستان
 دقا قاتن مینج سابقه شناسائی با جاکر دانسته زند با پس رگس کوه امر قاتن
 دستور الهم در امام در سوتج در فو در تمانه پذیرائی ناید تارایه و توی
 نزل نمبه لود میسر برادینج به خبر وارد سیر با لیر کلید نزل را فراتس اند
 لدم ماسور رگس کوه کلید را سیر و اور رگس سزایه کیر سزایه سولان و لیر
 ناس حقیق سطلی سیر و اورا ای کتف سزایه عاکر لود کیم لیر اند در لور ای
 که تمانه سرتوان با بیس سطلی خاتمه داد کیر ای آن مهمن طور به خود ارد
 ایجا سوزند لیر اند خند رز و لیر تو لیر سطلی ای آن رگس تو سطلی کاره
 سزایه نمبه لود عاکر ای کس سمول ماسور رگس کوه قاتن رگس سزایه لیر قاتن

ادامه سند ۱

Modèle 16				نمونه نمبر ۱۶	
سنه ۱۳۳۴		اداره تلگرافی دولت علیه ایران		نمبره کتاب ۱۳۳۴	
از	نمبره قبض	عدد کلمات	تاریخ اصل	توضیحات	تاریخ وصول
به	نمبره تلگراف			صک	غزل

فرستاده املا که از این نمودار در میان دیوان چاپگر نیز در دسترس
 است و با توجه به اهمیت آن به این منظور در اختیار شما قرار داده است
 تا به لزومت رفتار فراتر از در هر فایده نیست برایتی بر توان ظاهر
 که در صورتی که در هر صورت بر این در نظر سائق و در حافظ
 که در صورتی که در هر صورت بر این در نظر سائق و در حافظ

سند ۲. تلگراف شوکت‌الملک از بیرجند؛

ورود قشون روس و انگلیس به سیستان و قائنات

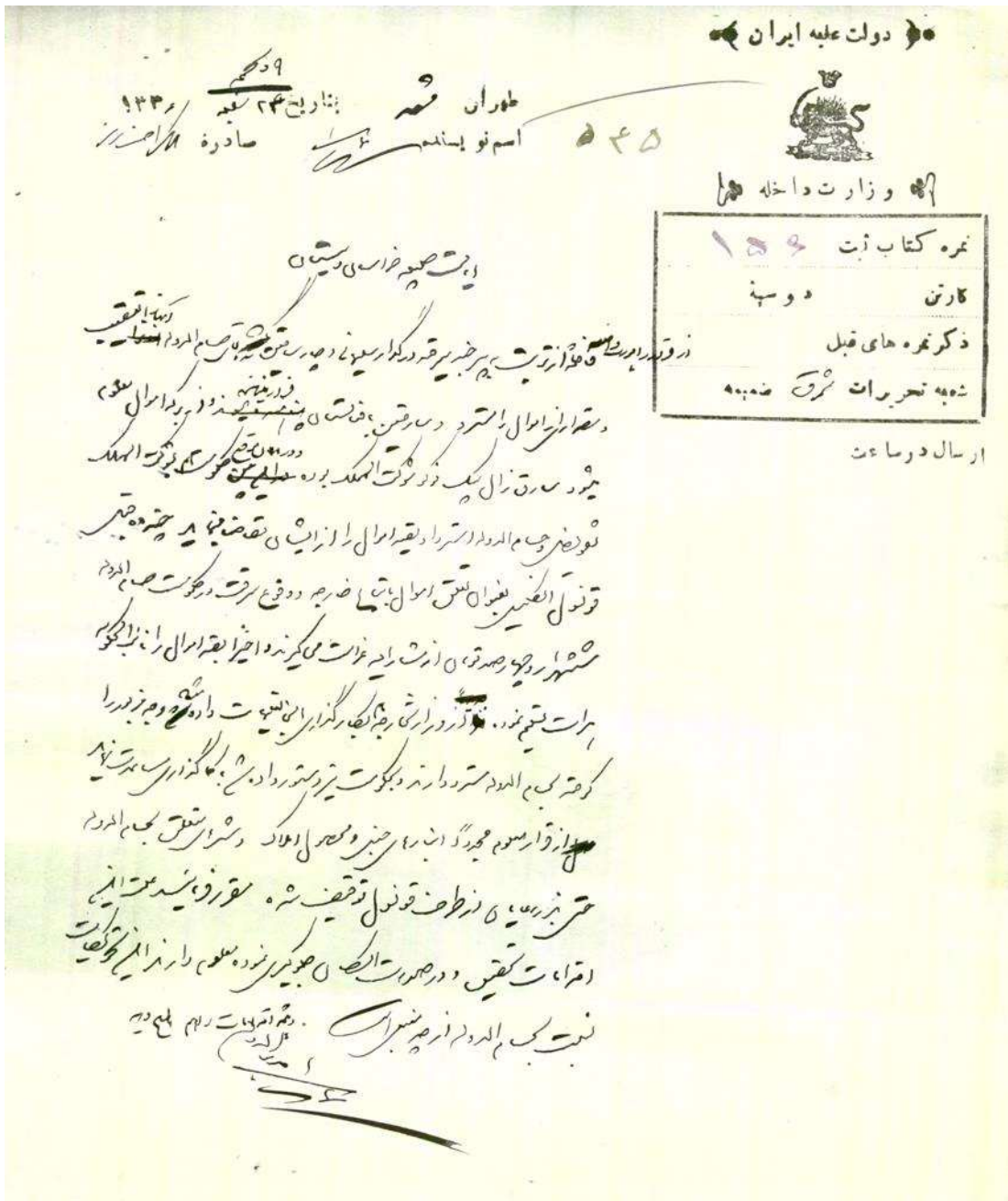
Modèle 16				نومره نمبره ۱۶	
سنه ۱۳۳۴		اداره تلگرافی دولت علیه ایران		نومره کتاب ۱۷۶	
اسم گیرنده	تاریخ وصول	توضیحات	تاریخ اصل	عدد کلمات	نومره قبض
...	۲۳	۱۹۷	۱۶۱۹
...	نومره تلگراف ۲۱

بسم الله الرحمن الرحیم
 کتبه نظام بیخ شمس آصف کاشی در شهر درویش در حیدرآباد طهران تمام بیخ درازت
 علیه دانه در حیدرآباد در این هم در روز بیرون لیده قشون خود در این صدها افزوده
 از بیرون بیخ از صدها نفر سوار نظام انگلیس و سایر نفر بیان سرور در این
 از طرف قشون روس انگلیس از میان ای که سه دهه وارد طرف قشون روس
 در سر از رده ای که آخر خاک قانیات است نظام کلان اند در طرف
 ای که در این شهر که در این و غیره معادرت قشون انگلیس بلاد مظلمه در این
 معاطفه کار در این روزها در این شهر که در این قشون روس از این
 ضایع ای که در این شهر اندر این قانیات است عملاً چندان عاید ندارد
 مخصوصاً ای سال در این شهر که در این و تیغ و سرخوشتک سایه حاصل بدست
 بیاید است و بر صدها ای که در این شهر اندر این قانیات است

Modèle 16				نمونه نمبر ۱۶	
سنه ۱۳۲۴		ادارهٔ تلگرافی دولت علیه ایران		نمبره کتاب (۷۶)	
از پریشد	نمبره قبض	عدد کلمات	تاریخ اصل	توضیحات	تاریخ وصول
به	نمبره تلگراف	۳۱	۱	کتاب	۱۳۲۴
<p>خواهر محترم و کلمه است با لفظ نزار و زرد و خورد کرد تقدیم آن نیز در قره حضرت بنده قان و قران آن را در خدمت سربنده سرتیپی لداکما عالی لدر اید و قون خارج لدر هرگاه لدر لادرت لدر لدر نوز محترم است در کلمات لدر لدر در سرتیپی ۱۳۲۴ اسامی شرکت لدر لدر</p>					

(ساکما، سند شماره ۲۱۰/۱۱۶۹، محل آرشیو ۴۲۹۰۹۷۰ و ۲)

سند ۳. غارت کاروانی در بیرجند و دخالت کنسول انگلیس

(ساکما، سند شماره ۲۹۰/۰۱۷۰۲، شماره آرشیو ۳۲۶ و ۳ الف الف ۱)